

HANEFİ FIKİH EDEBİYATININ TASNİFİ: KINALİZÂDE ALİ ÇELEBİ'NİN *RİSÂLE FÎ BEYÂNİ'L-İSTİLÂHÂTİ'L-MÜTEDÂVİLÂT FÎ KÛTÛBİ'L-FİKH* ADLI RİSALESİNİN TAHLİLİ, TAHKİKİ VE ÇEVİRİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Orazsahet ORAZOV*

Özet: İslam'ın yazılı medeniyetini oluşturan çalışma türlerinden birisi de tabakât eserleridir. Tabakâtu'l-müfessîrin, tabakâtu'l-muhaddisîn, tabakâtu's-sûfiyye, tabakâtu'l-fukahâ adıyla kaleme alınan bu tür kitaplarda genellikle âlimlerin hayat hikâyeleri, ilmi faaliyetleri, telif etmiş oldukları eserleri dile getirilmiştir. Bu nedenle tabakâtlar günümüze ulaşmış veya ulaşmamış eserler ve müellifleriyle ilgili bilgilerin ilk müracaat kaynakları olmuştur. Kinalizâde diye meşhur olan Osmanlı âlimi Ali Çelebi b. Emrullah (ö. 979/1572) da tabakât türü eser veren âlimlerdendir. Kinalizâde bu alanda ikisi risale olmak üzere üç ayrı tabakât eseri telif etmiştir. Onun *Tabakâtu'l-Hanefiyye ve Tabakâtu'l-fukahâ* adlı telifleri günümüz çalışmalarına konu olmuşken, kendisinin diğer bir telifi olan *Risâle fi beyâni'l-istilâhâti'l-mütedâvilât fi kütübi'l-fikh* adlı risalesi bazı çalışmalarda sınırlı bir şekilde zikredilmekle yetinilmiş, dolayısıyla da güncel biyografi ve edebiyat çalışmaları kaynakları arasında pek yer almamıştır. Bu sebeple Kinalizâde'nin hacmi küçük ama önemli haiz olan söz konusu risalesinin incelenmesiyle beraber Türkçe'ye kazandırılmasının yanı sıra, ileride Hanefi mezhebi literatürü ve müellifleri üzerine yapılacak çalışmaların kaynakları arasında yer almasına dikkat çekmek bakımından böyle bir çalışmanın katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kinalizâde, Tabakât, Zâhiru'r-rivâye, Nâdiru'r-rivâye, Fetâvâ, Vâkıât.

The Classification of Hanafi Fiqh Literature: Analysis, Edition Critique and Translation of Kinalizadah Ali Chelebi's *Risala fi Beyan al-Istilahat al-Mutedavilat fi Kutub al-Fiqh*

Abstract: One of the types of work that constitutes the written civilization of Islam is tabaqat/biography works. In such books written under the name of Tabaqat al-mufassirin, Tabaqat al-muhaddithin, Tabaqat as-sufiyya, and Tabaqat al-fuqaha, the life stories of scholars, their scientific activities, and their works are often mentioned. For this reason, the Tabaqats have been the first sources of information about the works that have survived or not and their authors. The famous Ottoman scholar Kinalizadah Ali Chelebi b. Emrullah (d. 979/1572) is also one of the scholars who produced works in the form of tabaqat. Kinalizadah has compiled three article works, two of which are treatises, in this area. His works named Tabaqat al-Hanafiyya and Tabaqat al-fuqaha have been the subject of contemporary works. His other work, Risala fi beyan al-istilahat al-mutedavilat fi kutub al-fiqh, has only been mentioned in some studies. However, it has not been included among the sources of current biography and literature studies. For this reason, it is important to examine Kinalizadah's booklet, which is small in size but important, and to translate it into Turkish. From now on, it is thought that future studies about Hanafi sect literature and authors will be included among the sources.

Keywords: Kinalizadah, Tabaqat, Zahir ar-riwayah, Nadir ar-riwayah, Fatawa, Vaqiat.

* Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, dostluk1991@gmail.com ORCID: 0000-0003-1942-0120

GİRİŞ

Müslüman âlimlerin ilim ve medeniyetlerin inkişafı konusundaki katkıları tartışmasızdır. Kendilerinden tevarüs eden sayısız ilmî eserler ise, durumun aşikâr şahididir. Bu ilmi tevarüsün birçoğu günümüze kadar ulaşmış ve önemli bir kısmı incelenmişken, birçoğunun da halen incelenmemiş olduğu görülmektedir.¹ Kaynaklarda bazı eserlerin ise sadece ismi geçmektedir.² Benzer şekilde eser bırakmış olduğu bilinmeyen birçok âlimin de yalnız isimleri belirtilmektedir.³ Bu ve benzeri değerli bilgilerin ilk müracaat kaynakları ise tabakât eserleri olmaktadır.

Tabakât türü eserler incelendiğinde âlimlerin hayat hikâyeleri ve kitaplarını birlikte tanıtan eserler yanında, onların mensup oldukları ekole göre içtihat derecelerini belirten telifler de bulunmaktadır. Bu durum diğer mezheplerde olduğu gibi Hanefi mezhebi için düşünüldüğünde de geçerlidir. Konuyu Hanefi mezhebi özelinde örneklemek gerektiğinde ilk tür tabakât çalışmalarına misal olarak Kınalızâde Ali Çelebi'nin *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, Mahmûd b. Süleyman el-Kefevî'nin (ö. 990/1582) *Ketâbü a' lâmi'l-ahyâr*, Takıyyüddîn b. Abdilkâdir et-Temîmî'nin (ö. 1010/1601) *et-Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye* gibi eserlerini zikretmek mümkündür. Diğer tür tabakât eserlere ise Kemalpaşazâde'nin (ö. 940/1534) *Tabakâtü'l-fukahâ*, Kınalızâde'nin *Tabakâtü'l-fukahâ*, Abdülhay el-Leknevî'nin (ö. 1886) *Şerhu'l-Vikâye ma'a hâşiyetihi Umdeti'r-riâyê*⁴ gibi eserlerini dile getirmek mümkündür. Ayrıca Hanefilerin içtihat dereceleri yanında eserlerinin derecelerini tasnif eden tabakat çalışmaları bulunup, bu konuda da

1 Bu konuyla ilgili dikkat çekici bir örnek olarak, "Osmanlı Devleti döneminden günümüze ulaşan ve sadece Osmanlı Arşivi'nde miktarı 150 milyonu bulan belge ve defter serilerinden" (bk. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, s. 27), "henüz %1'inin bile tam olarak değerlendirilmemiş olduğu" hususu zikredilebilir. Bk. Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, s. 49.

2 Hatta bazı âlimler eser bırakmış olmalarına rağmen isimlerini belirtmemişlerdir. Örnek olarak *Câmiu'l-mebânî şerhu Şerhi Fıkhî'l-Keydânî* eserini zikretmek mümkündür. Nitekim *Câmiu'l-mebânî*'yi neşreden Hüseyinof bu hususta şöyle diyor: "Kitabın musannifinin hangi diyardan olduğu bilinmiyor. Müellif ismini gizlemiştir. İsmi gizlemekteki gerçek maksadının ne olduğunu Allah daha iyi bilir. Kanaatimce o Rum diyarı âlimlerdendir." Müellifi meçhul, *Câmiu'l-mebânî*, bilgi eserin kapak kısmında yer almaktadır.

3 Örneğin el-Uleymî, *ed-Dürrü'l-münaddad* adlı eserinde âlimlerden bahsederken eseri bilinmeyen veya eser bırakmamış olanların sadece isimlerini zikretmiştir. Bk. el-Uleymî, *ed-Dürrü'l-münaddad*, I, 55 vd.

4 Kemalpaşazâde ve Kınalızâde eserlerinde Hanefi fakihlerini yedi tabakaya ayırırken, Leknevî beş tabaka olarak değerlendirdiklerini de ifade etmiştir. Leknevî ayrıca Kemalpaşazâde'nin taksiminin beş tabaka olarak değerlendirmeye aykırı düşmediğini de belirtmiştir. Bk. Leknevî, *Şerhu'l-Vikâye*, (naşir girişi) s. 7-8.

Kınalızâde'nin *Risâle fi beyâni'l-istılâhâti'l-mütedâvilât*'ını örnek vermek mümkündür. Eserlerle ilgili benzer tasnife Kâtip Çelebi'nin (ö. 1067/1657) *Keşfu'z-zunûn*,⁵ İbn Âbidin'in (ö. 1836) *Reddü'l-muhtâr alâ Dürri'l-muhtâr*⁶ adlı kitaplarında da yer verilmiştir.

Görüldüğü gibi Kınalızâde Ali Çelebi birisi kitap, ikisi risale olmak üzere tabakât alanına önemli katkı sağlamış bir âlimdir. Ayrıca kendisi tabakâtlarından başka farklı dillerde birçok eser de miras bırakmıştır. Bu nedenle çalışmada kendisinin hayatı ve eserleri konusunda bilgi verilecektir.

Kınalızâde'nin çalışma konumuz olan *Risâle fi beyâni'l-istılâhâti'l-mütedâvilât*'i mezhep içi eserlerin ve de içtihatların derecelerini tasnif ederken, esasen sözü edilen eserlerden ve içtihatlardan faydalanma yöntemini öğretmekte, fetva vererek bir tercihte bulunulurken nerelere dikkat edilmesinin gerektiğini izah etmektedir. Bu bağlamda söz konusu risalenin nüshalarından birisinde; “Bunları öğren. Çünkü bunlar, *el-Hidâye*⁷ ve diğer fıkıh kitaplarını mütalaa ederken bilmen gereken önemli konulardır” diye not düşülmüştür.⁸

Kınalızâde'nin mezkûr risalesi ile ilgili araştırmalara bakıldığında, söz konusu risalenin yeteri kadar incelenmediği görülmektedir. Güncel biyografi ve edebiyat çalışmalarının kaynakları arasında pek yer almadığı da görülmektedir. Bu nedenle risalenin kapsamlı bir şekilde incelenerek ilim camiasına kazandırılmasının yararlı olacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada Kınalızâde'nin hayatı ve eserleri yanında, risalenin şekil ve muhteva özellikleri, tahkikli Arapça metni, çevirisi ele alınmaya çalışılacaktır. Ayrıca çalışmanın sonunda bir ek olarak risalede zikredilen eserlerin tablo halinde isimleri verilecektir.

5 İlgili konu *Keşfu'z-zunûn*'un “İlmü'l-fıkh” maddesinde geçmektedir. Bk. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1281-1282.

6 İlgili konu eserin “Matlab: Resmü'l-müftî” başlığı altında zikredilmektedir. Bk. İbn Âbidin, *Reddü'l-muhtâr*, I, 168-170.

7 Eserin tam adı *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtetî* olup, müellifi meşhur Hanefî fakihî Burhâneddîn Ali b. Ebîbekir el-Merginânî'dir (ö. 593/1197).

8 Bu bilgi eserin <http://puhl.princeton.edu/objects/0v8380633> elektronik yazma nüshasında geçmektedir.

1. KINALİZÂDE ALİ ÇELEBİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Hayatı

Ali Çelebi'nin asıl adı Alâüddîn Ali b. Kâdî Emrullah⁹ b. Kınalî Abdülkâdir el-Hamîdî'dir.¹⁰ Hicri 916 (mîlâdî 1510) senesinde Isparta'da dünyaya gelmiştir.¹¹ Bundan dolayı kendisi için 'el-İspartâvî' nisbesi de kullanılmıştır. Kaynaklarda Ali Çelebi hakkında "Kınalızâde, Hınnâvizâde, Hınnâlî(zâde), Hınnâizâde"¹² lakablarının kullanıldığı görülmektedir.¹³

Başlangıç eğitimini Isparta'da alan Kınalızâde, daha sonra genç yaşta ailesinin de desteğiyle ilim öğrenimi için İstanbul'a gitmiştir. Döneminin seçkin âlimlerinden ders alan Kınalızâde'nin hocaları arasında, Mahmud Paşa Medresesi müderrisi Ma'lul Emîr Efendi (ö. 963/1556), Davud Paşa Medresesi müderrisi Muhaşşi Sinan Efendi (ö. 986/1578), Atik Ali Paşa Medresesi müderrisi Merhaba Efendi Muhibbuddîn Muhammed er-Rûmî (ö. yaklaşık 950/1544), Sahın Medresesi müderrisi Kara Salih Efendi (ö. 944/1538), Şeyhülislam Çivizâde Muhyiddin Mehmet Efendi (ö. 954/1547), Şehabeddin Ahmed b. Ahmed et-Tîbî eş-Şâfiî (ö. ?), Fenârizâde Muhyiddin Çelebi (ö. 954/1548), Bedreddin Ebu'l-Berakât Muhammed b. Muhammed el-Gazzî eş-Şâfiî (ö. 984/1577) ve akrabalarından olan Kazasker Kadri Efendi'yi (ö. ?)¹⁴ zikretmek mümkündür.¹⁵

9 Kınalızâde'nin babası Emrullah Efendi şiirlerinde "Mîrî" mahlasını kullandığı için "Mîrî", Şam ve Halep civarında kadılık yaptığı için de "Kâdî" lakabıyla anılmıştır. 1559 senesinde yüz elli akçe yevmiye ile kadı iken Biçinde (Kahramanmaraş) vefat etmiştir. Emrullah Efendi'nin diğer iki oğlunun ismi Abdürrahim Çelebi ve Müslim Çelebi'dir. Bk. Atâyî, *Hadâ'iku'l-hakâik*, I, 598; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 1.

10 Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, I, 10-13; Oktay, "Kınalızâde Ali Efendi'nin Hayatı ve Ahlâk-ı Alâî İsimli Eseri", s. 186; Aksoy, "Kınalızâde Ali Çelebi", *DİA*, XXV, 416-417; Aksoy, "Kınalızâde Ali Efendi (Çelebi)'nin İlmi Şahsiyeti ve Eserleri", s. 76-80; Büyükbaş, "Hanefî Tabakât Kitapları Arasında Kınalızâde'nin Tabakâtü'l-Hanefiyye'sinin Yeri", s. 248 vd.

11 Atâyî, *Hadâ'ik*, I, 598 vd.

12 Ali Çelebi'nin "Kınalızâde" lakabı, kına kullanmakla meşhur olan dedesi Abdülkâdir el-Hamîdî'ye nispetle olmuştur. Ayrıca farklı görüşler olmakla beraber Kınalızâde'nin dedesi el-Hamîdî hakkında Fatih Sultan Mehmet'in muallimliğini yapma şerefine nail olduğu da söylenmektedir. Bk. Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 371; Aksoy, "Kınalızâde Ali Çelebi", XXV, 416; Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, I, 15-16; "Abdülkâdir el-Hamîdî" hakkındaki bilgiler için bk. Oktay, "Kınalızâde Ali Efendi'nin Hayatı ve Ahlâk-ı Alâî İsimli Eseri", s. 187-189.

13 Ancak çalışmada istifa ettiğimiz nüshalardan elektronik yazma nüshada iki yerde (vr. 64^b-65^a) yazarın lakabı "Hayâlîzâde" (خيالي زاده) şeklinde kaydedilmiştir. Bk. <http://pudd.princeton.edu/objects/0v8380633> (erişim: 11.07.2018).

14 Kınalızâde'nin akrabalarından olan "Kazasker Kadri Efendi" ile 1084/1674'te vefat etmiş olan *Vâkıâtü'l-müftîn* müellifi Kazasker Kadri Efendi diye bilinen Abdülkâdir b. Sinaneddin Yusuf b. Şeyh Mehmed ayrı kişilerdir. Ahmet Özel, "Kadri Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), XXIV, 140-141.

15 Oktay, "Kınalızâde Ali Efendi'nin Hayatı, 195-196; Ta'me, "el-Mesâilü'l-fikhiyyetü'l-vâride fi Kitâbi tabakâtü'l-Hanefiyye li'bni'l-Hinnâî", s. 164; Aksoy, "Kınalızâde Ali Çelebi", XXV, 417. Kınalızâde'nin hocalarının hayat hikâyeleri ile ilgili bk. Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, s. 31-39.

Yirmi iki yıl boyunca farklı medreselerde müderrislik yapan Kınalızâde'nin yetiştirmiş olduğu talebeleri hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. En meşhur öğrencileri Muhammed b. Abullah b. Ahmed et-Timurtâşi el-Gazzî (ö. 1006/1598)¹⁶ ve Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Hilal el-Hanefî'dir (ö. 1004/1596).¹⁷ Ayrıca Yir Mehmet Azmî (ö. 999/1591), Şerefuddîn Musa b. Yusuf el-Ensâri en-Nu'mânî eş-Şâfiî (ö. 1000/1592), Mehmet Vücûdî (ö. ?), Mustafa (ö. ?) ve Mehmet Nîlî (ö. ?) adında bazı öğrencilerinden söz edilmektedir.¹⁸

Kınalızâde müderrislik görevinden¹⁹ başka Şam (Zilhicce 970/Haziran 1562), Kahire (Cemaziyelevvel 974/Kasım 1566), Halep (Zilhicce 974/Haziran 1567), Bursa, Edirne (Recep 976/Aralık 1568) ve İstanbul'da (Cemaziyelâhir 978/Ekim 1570) kadılık makamlarında da bulunmuştur.²⁰ Şeyhülislamlık makamına ömrü kifayet etmeyen Kınalızâde, en son Anadolu Kazaskerlik görevindeyken, yakalanmış olduğu nikris hastalığının kışın tesiri ile de artması neticesinde²¹ kurtulamayarak 5 (veya 6) Ramazan 979'da (21 (veya 22) Ocak 1571) vefat etmiş, Edirne'de İstanbul yolunda Seyyid Celâli türbesi civarında Nazır çeşmesi adlı yere defnedilmiştir.²²

Kınalızâde'nin üç oğlu vardır. Bunlar da *İmtihan Risalesi* adlı eserin müellifi Mehmet Fehmi (ö. 1004/1596), *Tezkiretü's-şuara* sahibi Hasan Çelebi (ö. 1012/1604) ve Hüseyin Fevzi Efendî'dir (ö. ?). Abdürrahim Kerâmî (ö. 982/1574), Müslimî Efendi (ö. 994/1586) ise Kınalızâde'nin kardeşleridir.²³

Kaynaklar Kınalızâde'yi kâmil ve fazilet sahibi, alçak gönüllü, merhametli, dünyalık metada gözü olmayan, güzel bir kişiliğe sahip, örnek bir şahsiyet olarak nitelemekle beraber,²⁴ aksine o kendisini *Ahlâk-ı Alâî* adlı eserinde kötü vasıflara

16 Ta'me, "el-Mesâilü'l-fıkhîyyetü'l-vâride", s. 164; Özel, "Timurtâşi, Muhammed b. Abdullah", *DİA*, XLI, 188.

17 Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, I, 45-46.

18 Oktay, "Kınalızâde Ali Efendî'nin Hayatı", s. 195-196. Kınalızâde'nin hocalarının hayat hikâyeleri ile ilgili bk. Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, I, 40-47.

19 Kınalızâde'nin müderrislik yaptığı medreseler için bk. Çetintürk, "İspartalı Bir Eğitimci: Kınalızâde Ali Efendi ve Hayatı", s. 2.

20 Aksoy, "Kınalızâde Ali Çelebi ve Mülemma' Na'tı", s. 127.

21 Kınalızâde'nin Yahudi bir doktor tarafından kasten öldürüldüğü (bk. Aksoy, "Kınalızâde Ali Çelebi ve Mülemma' Na'tı", s. 127), (veya) zehir sebebiyle vefat ettiği de söylenmiştir. Bk. Oktay, "Kınalızâde Ali Efendî'nin Hayatı", s. 196.

22 Bursalı Mehmet, *Osmanlı Müellifleri*, I, 371; Aksoy, "Kınalızâde Ali Çelebi", 25/416; Oktay, "Kınalızâde Ali Efendî'nin Hayatı", s. 195-196.

23 Aksoy, "Kınalızâde Ali Çelebi ve Mülemma' Na'tı", s. 125-126; Oktay, "Kınalızâde Ali Efendî'nin Hayatı", 197-198. Abdürrahim Kerâmî ile Mustafa Vasfî'nin (ö. ?) Kınalızâde'nin oğulları oldukları da zikredilmiştir. Aksoy, "Kınalızâde Ali Çelebi ve Mülemma' Na'tı", s. 126.

24 Aksoy, "Kınalızâde Ali Çelebi ve Mülemma' Na'tı", s. 128.

sahip birisi olarak tanıtmaktadır. Nitekim Kınalızâde kendisini, birtakım kusurları olan, günahlar içinde boğulan, içiyle dışı uymayan, yasakladığı işlerinin birçoğunu kendisi yapan, dolayısıyla iyiliği tavsiye etmeye ehil olmayan birisi olarak takdim etmektedir.²⁵ Ancak Kınalızâde'nin buradaki kendisine yakıştırmış olduğu kötü hasletler, hem o dönemin müelliflerinin yazı geleneği hem de kendisinin mütevazılığı gereği olarak sarf edilmiş cümleler olduğu şeklinde açıklamak mümkündür. Nitekim kaynaklarda hayat hikâyesiyle ilgili bahsi geçen kimi olaylar, onun güzel ve seçkin şahsiyetli birisi olduğunu ortaya koymaktadır.²⁶

1.2. Eserleri

Hayatında kadılık, medrese müderrisliği gibi önemli görevlerde bulunmuş olan Kınalızâde, aynı zamanda fıkıh, akaid, tefsir, ahlak ve edebiyat gibi farklı alanlarda birçok eser telif etmiş bir ilim adamıdır.²⁷ Türkçe, Arapça ve Farsçaya ileri derecede hâkim olan Kınalızâde, söz konusu dillerde eserler telif etmiş, müstakil eserler yerine ağırlıklı olarak risâle, hâşiye ve talikât türü kitaplar kaleme almıştır. Halen Kınalızâde'nin eserlerinin çoğu yazma halinde olup, bir kısmının ise matbu olduğu anlaşılmaktadır.²⁸

Kınalızâde üzerine yapılan çalışmalarda kendisinin eserlerinden de bahsedilmiştir. Ancak eserlerinin bir kısmı bazı çalışmalarda zikredilirken, diğer bazıları başka çalışmalarda belirtilmiştir. Dolayısıyla müellifin eserlerinin ismen de olsa bir arada topluca belirtilmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir.²⁹ Şunu da belirtmek gerekir ki, aşağıda geleceği üzere Kınalızâde'ye atfedilen eserlerinden bazıları ismen farklı olarak kaydedilmişse de aslında aynı eserin farklı adlandırmasından ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Burada Kınalızâde'nin farsça olarak kaleme aldığı esere örnek olarak *Kasîde-i Mülemma*'yı³⁰ zikrettikten sonra, kendisinin Türkçe ve Arapça eserlerini şu şekilde belirtmek mümkündür:

25 Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 18.

26 Oktay, "Kınalızâde Ali Efendi'nin Hayatı", s. 201 vd.

27 Ayrıca kendisinin astronomi, matematik, tarih ve coğrafya gibi dünyevi ilimlerde deengin bilgi sahibi olduğu belirtilmiştir. Bk. Oktay, "Kınalızâde Ali Efendi'nin Hayatı", s. 203-205.

28 Kınalızâde'ye nispet edilen eserlerin özellikleri ve yazma nüshalarının kayıtlı bulunduğu yerlerle ilgili bk. Aksoy, "Kınalızâde Ali Efendi (Çelebi)'nin İlmi Şahsiyeti ve Eserleri", s. 78-81; Aksoy, "Kınalızâde Ali Çelebi ve Mülemma' Na'tı", s. 129-130; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 13-14.

29 Kınalızâde'ye atfedilen eserlerin kendisine aidiyetinin tam olarak tespiti için, daha incelenmemiş olan yazma nüshalarının ayrıca bir çalışması yapılarak ortaya konulması gerekmektedir.

30 Türkçe, Arapça ve Farsçanın karışık olarak kullanıldığı altmış üç beyitten oluşan kaside H. Aksoy tarafındandan "Kınalızâde Ali Çelebi ve Mülemma' Na'tı" çalışmasıyla neşredilmiştir.

Türkçe eserleri şunlardır: *Ahlâk-ı Alâî*,³¹ *Münşeât-ı Kınalızâde*,³² *Muammeyât*,³³ *Tarih-i Kınalızâde*,³⁴ *Risâle-i vücûd*,³⁵ *Nüzhet-nâme*,³⁶ *Kaside fi medhi'n-Nebi*, *İnşâ-i atik*, *Müretteb Dîvân*,³⁷ *Siyer-i Nebi ve târih-i hulefa*.³⁸

Arapça eserleri şunlardır: *el-İs'âf fi ahkâmi'l-evkâf*,³⁹ *Hâşiye alâ Hasan Çelebi li Şerhi'l-Mevâkıf*,⁴⁰ *Hâşiye alâ Şerhi tecrîdi'l-akâid li's-Seyyid*,⁴¹ *Hâşiye-i Keşşâf*,⁴² *Hâşiye-i Beyzâvî*,⁴³ *Hâşiye alâ Dürer ve Gürer*,⁴⁴ *Hâşiye alâ kitabi'l-kerâheti mine'l-*

-
- 31 Ahlak ilmine dair yazılan Osmanlı eserlerinin en eski ve en kıymetlilerinden olan bu eser -zamanında Bursalı Mehmet'in temennide bulunduğu üzere (bk. *Osmanlı Müellifleri*, I, 371)- günümüzde sadeleştirilmiş Türkçesi ve tıpkıbasımının yanı sıra Latinize de edilmiş, ayrıca birçok ilmi çalışmaya konu olmuştur.
- 32 Kınalızâde'nin nesirdeki yetkinliğini ortaya koyan bu eser, muhtelif makamlara yazılan mektup ve dileku çelârden oluşmaktadır. Bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 13; Bursalı Mehmet, *Osmanlı Müellifleri*, I, 371.
- 33 Kınalızâde'nin "muamma" adı ile yazdığı eserlerini bir araya topladığı kitabıdır. Bk. Aksoy, "Kınalızâde'nin İlmî Şahsiyeti ve Eserleri": s. 78. Şair Emîrî'nin etkisinde kalarak muammaya merak sarmış olan Kınalızâde, böylece bu türün edebiyatımıza girmesine ve yayılmasına katkı sağlamıştır. Aksoy, "Kınalızâde Ali Çelebi", 25/416; Oktay, "Kınalızâde Ali Efendi'nin Hayatı", s. 203.
- 34 Hz. Peygamber (a.s.) öncesi Arap tarihinden Abbasiler dönemine kadar dönemi içeren bu eserin tercüme eser olduğu söylenmektedir. Bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 13.
- 35 Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 13. Bazı kaynaklarda *Risâle fi'l-vucûdi'z-zihni* şeklinde kaydedilen eser de muhtemelen aynı eserdir. Bk. Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, I, 63; Çetintürk, "İspartalı Bir Eğitimci: Kınalızâde Ali Efendi ve Hayatı", s. 3.
- 36 Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, I, 748.
- 37 Kaynaklarda Kınalızâde'nin divan sahibi olduğu belirtilmekle beraber (örn. bk. Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, I, 748; Bursalı Mehmet, *Osmanlı Müellifleri*, I, 371) bazı araştırmacılar henüz divanın yazma nüshasına ulaşamadığını söylemektedir. Bk. Ergun, *Türk Şairleri*, I, 420; Aksoy, "Kınalızâde'nin İlmî Şahsiyeti ve Eserleri", s. 78.
- 38 Bu eserin Kınalızâde'ye aidiyetinin şüpheli olduğu belirtilmiştir. Bk. Oktay, "Kınalızâde Ali Efendi'nin Hayatı", s. 207; Çetintürk, "İspartalı Bir Eğitimci: Kınalızâde Ali Efendi ve Hayatı", s. 3.
- 39 Eser "*Risâle fi ba'zî ahkâmi'l-evkâf*", "*el-İs'âf fi ilmi'l-evkâf*" ve "*el-İstî'âf fi ahkâmi'l-evkâf*" adıyla da anılmıştır. Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, I, 50; Aksoy, "Kınalızâde'nin İlmî Şahsiyeti ve Eserleri", s. 78; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 14. Kimi kaynaklarda zikredilen *Risâletân fi hakkı'l-vakf ve is'âf* da aynı eserdir. Bk. Bursalı Mehmet, *Osmanlı Müellifleri*, I, 371.
- 40 Bursalı Mehmet, *Osmanlı Müellifleri*, I, 371. Bu eserin *Ta'lika alâ Hâşiyeti Hasan Çelebi li Şerhi'l-Mevâkıf* adıyla "haşiye" değil de "talik" eseri olduğu da belirtilmiştir. Bk. Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, I, 748. Bursalı Mehmet, *Osmanlı Müellifleri*, I, 371.
- 41 Bağdatlı İ. Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, I, 748; Bursalı Mehmet, *Osmanlı Müellifleri*, I, 371.
- 42 Bursalı Mehmet, *Osmanlı Müellifleri*, I, 371.
- 43 Bursalı Mehmet, *Osmanlı Müellifleri*, I, 371. *Hâşiye alâ Envâri't-tenzil li'l-Beydâvi* şeklinde de kaydedilmiştir. Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, I, 748.
- 44 Molla Hüsrav'ın (ö. 885/1480) *Dürerü'l-hükkâm fi Gureri'l-ahkâm* adlı eserine yazılan önemli haşiyelerden biridir. Bursalı Mehmet (bk. *Osmanlı Müellifleri*, I, 371) Kınalızâde'nin söz konusu eserini *Hâşiye alâ Dürer ve Gürer ilâ nsfihî* şeklinde kaydetmektedir.

Hidâye,⁴⁵ *Hâşiye ala'l-Mutavvel*,⁴⁶ *Hâşiye şerhu'l-Kâfiye li'l-mevlâ Abdurrahman el-Câmî*,⁴⁷ *Hâşiye alâ şerhi'l-ervâh*,⁴⁸ *Risâle fî vakfi'n-nükûd tetealleku bi ba'ı zı ahkâmî'l-vakf*,⁴⁹ *Risâletü's-seyfiyye ve'l-kalemiyye*,⁵⁰ *Risâle fî tahkiki bahsi nefsi'l-emr*,⁵¹ *Risâle fî'l-muhâkeme beyne Ebî Hayyân ve tilmîzihi li Bedreddîn el-Gazzî eş-Şâmî*,⁵² *Risâle fî'l-gasb*,⁵³ *Risâle fî beyânî hakkı't-tasrîh*,⁵⁴ *Risâle fî letâifi'l-hamse*,⁵⁵ *Risâletü'l-vâlideyn tedûbu'l-mütemerridîn*,⁵⁶ *Risâle fî beyânî's-sûfiyye ve raksihim*,⁵⁷ *Risâle fî hakkı'd-deverân ve'z-zikri'l-cebrî*,⁵⁸ *Risâle fî hüsnü'd-deverân*,⁵⁹ *Risâle fî'l-hikme*,⁶⁰ *Risâle fî'l-i'râb*,⁶¹ *Risâle fî beyânî'l-istilâhâtî'l-mütedâvilât fî kütübi'l-fikh*,⁶² *Ta'likat alâ Sadrişşerâ*,⁶³ *Ta'lika ala'l-eşbâh ve'n-nezâir li'bni Nüceym*,⁶⁴ *Tehzîbu'ş-*

45 Bursalı Mehmet, *Osmanlı Müellifleri*, I, 371. Eser *Hâşiye ala'l-Hidâye* şeklinde de kaydedilmiştir. Bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 13.

46 Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 13.

47 Korkmaz - Kayapınar, "İstilah/Kavram Risalelerinin İslam Hukuku Metinlerini Anlamada Önemi: Kınalızâde Ali Çelebi Örneği", s. 289.

48 Eser, Mahmûd b. Ebi Bekir el-Urmevî'nin (ö.682/1283) *Metâli' ul-envâr* adlı eserine Mahmûd b. Abdurrahman el-İsfehânî'nin (ö.749/1349) yazdığı şerhin hâşiyesidir. Bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 14.

49 Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, I, 748. Çetintürk, "İspartalı Bir Eğitimci: Kınalızâde Ali Efendi", s. 11. *Risâle fî meseletü'l-vakf* şeklinde kaydedilen eser de aynı eser olsa gerek. Bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 14.

50 Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, I, 748; Bursalı Mehmet, *Osmanlı Müellifleri*, I, 371. Söz konusu risale I. *Risâletü's-seyfiyye*. 2. *Risâletü'l-kalemiyye* şeklinde ayrı risâleler olarak kaydedilmesinin yanı sıra, muhtemelen aynı risale *Risâle fî mufâharati's-seyf ve'l-kalem* adıyla farklı bir risale olarak da kaydedilmiştir. (Çetintürk, "İspartalı Bir Eğitimci: Kınalızâde Ali Efendi", s. 12.

51 Çetintürk, "İspartalı Bir Eğitimci: Kınalızâde Ali Efendi ve Hayatı", s. 4.

52 Çetintürk, "İspartalı Bir Eğitimci: Kınalızâde Ali Efendi", s. 4. Ayrıca Kınalızâde'ye Zemaşeri ile Ebu Hayyan el-Endülüsî'nin tefsir konusundaki görüşlerinin karşılaştırıldığı *el-Muhakemat* adında bir eser de atfedilmektedir. Bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 13.

53 Çetintürk, "İspartalı Bir Eğitimci: Kınalızâde Ali Efendi ve Hayatı", s. 4.

54 Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 13.

55 Çetintürk, "İspartalı Bir Eğitimci: Kınalızâde Ali Efendi ve Hayatı", s. 4.

56 Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 13.

57 Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 14; Çetintürk, "İspartalı Bir Eğitimci: Kınalızâde Ali Efendi ve Hayatı", s. 4.

58 Çetintürk, "İspartalı Bir Eğitimci: Kınalızâde Ali Efendi ve Hayatı", s. 4.

59 Çetintürk, "İspartalı Bir Eğitimci: Kınalızâde Ali Efendi ve Hayatı", s. 4. *Risâle fî beyânî's-sûfiyye ve raksihim*, *Risâle fî hakkı'd-deverân ve'z-zikri'l-cebrî* ve *Risâle fî hüsnü'd-deverân* adlı eserlerin müstakil eserler olma ihtimali olduğu gibi farklı isimle kaydedilmiş aynı eser olma ihtimali de vardır.

60 Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 14.

61 Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 14.

62 Araştırma konumuz risale, *Risâle fî tabakâtî'l-mesâil* şeklinde de adlandırılmıştır. (Bk. Çetintürk, "İspartalı Bir Eğitimci: Kınalızâde Ali Efendi ve Hayatı", s. 4). Ancak bazı çalışmalarda iki ayrı eser olarak zikredilmiştir. Bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 13.

63 Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 13.

64 Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 99; Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, I, 50.

şekâik fî takrîbi'l-hakâik,⁶⁵ *Tabakât-ı Hanefiyye*,⁶⁶ *Şerhu Kaside-i Bürde*,⁶⁷ *Bahs fî i' râbi'l-Kur'ân fî mesâililleti i' teraza bihâ es-Semînü alâ şeyhihi Ebî Hayyân*,⁶⁸ *Tabakâtü'l-fukahâ*.⁶⁹

2. KINALİZÂDE'NİN TABAKÂT ALANINDA TELİF ETMİŞ OLDUĞU ESERLERİ VE RİSÂLE FÎ BEYÂNÎ'L-İSTİLÂHÂTÎ'L-MÜTEDÂVİLÂT FÎ KÜTÜBÎ'L-FIKH ADLI ESERİ

Kınalızâde Ali Çelebi tabakât alanında ikisi risale olmak üzere üç ayrı eser telif etmiştir. Bunlar Hanefi fıkıh edebiyatının tasnifinden söz eden çalışma konumuz olan *Risâle fî beyâni'l-istilâhâtî'l-mütedâvilât* adlı risalesi ile yine Hanefi mezhebindeki âlimlerin içtihat derecelerini beyan eden *Tabakâtu'l-fukahâ* ve de mezhebin âlimlerinin hayat hikâyelerini ele alan *Tabakâtu'l-Hanefiyye*⁷⁰ adlı eserleridir. Burada *Risâle fî beyâni'l-istilâhâtî'l- mütedâvilât* ile ilgili konuya geçmeden önce genel hatlarıyla söz konusu iki eseri hakkında bilgi vermenin yararlı olacağı kanaatindeyiz.

2.1. Kınalızâde'nin *Tabakâtu'l-fukahâ* ve *Tabakâtu'l-Hanefiyye* Adlı Eserleri

Kınalızâde'ye aidiyeti hakkında ihtilaf bulunmayan *Tabakâtu'l-fukahâ*, Kemalpaşazâde'nin *Tabakâtu'l-fukahâ*'sının hemen hemen aynıdır. Bu benzerliğe “Son dönem fazilet sahibi âlimlerden birisinin de belirttiği gibi” diyerek kendisi de dikkat çekmektedir.⁷¹ Her iki *Tabakâtu'l-fukahâ*'da da Hanefi fakihlerin içtihat dereceleri ile ilgili olarak yedi tabakadan bahsedilmektedir. Ancak Kınalızâde bunlara ilaveten Hanefi mezhep imamlarının içtihatlarının çatışması halinde, hangi içtihadın tercih edileceği konusu (iftâ usulü/edebü'l-müftî) ile ilgili bilgilere de yer vermiştir.⁷²

65 Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin*, I, 748.

66 Eserle ilgili geniş bilgi için bk. Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, I, 86 vd.; Büyükbaş, “Kınalızâde'nin *Tabakâtu'l-Hanefiyye*'si”, s. 247 vd. Eser *Muhtasar fî zikri tabakâtî'l-Hanefiyye* şeklinde de kaydedilmiştir. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâ'i*, s. 14.

67 Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin*, I, 748; Bursalı Mehmet, *Osmanlı Müellifleri*, I, 371.

68 Ta' me, “el-Mesâilü'l-fikhiyyetü'l-vâride”, s. 164. Ayrıca Kınalızâde'nin *el-Muhâkemât* adlı eserinden söz edilmekte olup, söz konusu eserde Mahmut Zemahşeri (ö. 538/1144) ile Ebü Hayyan Muhammed b. Yusuf el-Endülüsî'nin (ö. 745/1344) görüşlerinin mukayese edildiği belirtilmektedir. (*el-Muhâkemât* ile ilgili malumat ve yazma nüshaları için bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâ'i*, s. 13).

69 Kınalızâde'nin *Tabakâtu'l-fukahâ*'sı yine kendisinin *Tabakâtu'l-Hanefiyye* adlı eserinin girişinde yer almaktadır (I, 146-159); Ayrıca bk. Büyükbaş, “Kınalızâde'nin *Tabakâtu'l-Hanefiyye*'si”, s. 247 vd.

70 *Tabakâtu'l-Hanefiyye*'nin diğer isimleri için bk. Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, I, 86-88.

71 Kınalızâde, *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, I, 155; Büyükbaş, “Kınalızâde'nin *Tabakâtu'l-Hanefiyye*'si”, s. 257 vd.

72 Eserle ilgili değerlendirmeler için bk. Büyükbaş, “Kınalızâde'nin *Tabakâtu'l-Hanefiyye*'si”, s. 257, 259.

Aslında Kınalızâde'nin *Tabakâtu'l-fukahâ'sı*, diğer bir eseri olan *Tabakâtu'l-Hanefiyye*'nin mukaddimesinde yer alan giriş mahiyetli yazıdan ibarettir. Bu açıdan bakıldığında müstakil bir risale olarak değerlendirilmeyebilir. Ancak *Tabakâtu'l-fukahâ*'nın kaynaklarda ayrı bir risale olarak zikredilmesi ve yine Kemalpaşazâde'ye ait müstakil bir risalenin benzeri olması, onun da ayrı bir risale olarak görülmesine imkân vermektedir.

Kınalızâde'nin önemli eserlerinden olan *Tabakâtu'l-Hanefiyye*'de ise Ebu Hanife'den (ö. 150/767) itibaren Kemalpaşazâde'ye kadar 276 Hanefi fakihinin biyografisine yer verilmiştir. Eserde genel olarak âlimlerin isimleri, nesebi, nispeti, meşhur olduğu alanları ve vefat tarihlerinden söz edilmektedir.⁷³ Ancak *Tabakâtu'l-Hanefiyye*'nin Kınalızâde'ye nispeti konusunda tartışma söz konusu olmuştur. Bu nedenle eser Kınalızâde'den başka Kemalpaşazâde, Abdullah es-Süveydi (ö. 950/1543), Şems Çelebi Muhammed b. Ömer b. Akşemseddin (ö. 957/1550), Taşköprüzâde Ahmed b. Mustafa (ö. 968/1561), Afifüddin/Rafi'uddin eş-Şirvânî gibi birçok âlime nispet edilmiştir.⁷⁴ Ayrıca *Tabakâtu'l-Hanefiyye* ilk önce Ahmet Nile tarafından Taşköprüzâde'ye nispetle tahkik edilerek yayımlanmış,⁷⁵ sonra da Muhyî Hilâl es-Serhân tarafından Kınalızâde'ye nispet edilerek ayrı bir tahkikle ikinci defa yayımlanmıştır. es-Serhân, Ahmet Nile'nin söz konusu eseri tahkik ederken sadece bir nüshaya dayanarak yanlışlıkla Taşköprüzâde'ye nispet ettiğini belirttikten sonra, doğrusunun eserin müellifinin Kınalızâde Ali Çelebi olduğunu, konuyu teyit etmek bağlamında birçok yazma nüshasına ve tabakât eserlerine müracaat ettiğini ifade etmiştir.⁷⁶ Neticede *Tabakâtu'l-Hanefiyye*'nin Kınalızâde'ye aidiyeti es-Serhân tarafından delilleriyle ortaya konularak ispatlanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Sâir Hamîd Ta'me Kınalızâde'ye ait bir eserin Taşköprüzâde'ye atfedilerek yarım asır boyunca haksızlık edildiğini, bu yanlışlığın es-Serhân tarafından giderildiğini söylemektedir.⁷⁷ Öte yandan konuyla ilgili değerlendirmede bulunan Huzeyfe Çeker, eserin Taşköprüzâde'ye nispetinin de olasılığı görüşüne meyletmekle beraber, hem es-Serhân'ın ortaya koyduğu deliller hem de günümüzdeki meşhur kullanımı göz önünde tutarak eseri Kınalızâde'ye nispet etmeyi tercih ettiğini belirtmiştir.⁷⁸

73 Kınalızâde, *Tabakâtu'l-Hanefiyye*. (thk. es-Serhân), I, 160 vd.; Büyükbâş, "Kınalızâde'nin *Tabakâtu'l-Hanefiyye*'si", s. 255.

74 Çeker, *Hanefi Mezhebinde Biyografi Geleneği*, s. 266-267.

75 Taşköprüzâde, *Tabakâtu'l-Hanefiyye*, thk. Ahmet Nile, (Musul: ez-Zehrâu'l-hadise Yayınevi, 2. bası, 1961). Konuya ilişkin açıklamalar için bk. Kınalızâde, *Tabakât*, I, 89-100; Büyükbâş, "Kınalızâde'nin *Tabakâtu'l-Hanefiyye*'si", s. 254-255.

76 Kınalızâde, *Tabakât*, I, 89-100.

77 Ta'me, "el-Mesâilü'l-fikhiyyetü'l-vâride", s. 164.

78 Çeker, *Hanefi Mezhebinde Biyografi Geleneği*, s. 266-269.

2.2. Kınalızâde'nin *Risâle fî beyânî'l-istîlâhâtî'l-mütedâvilât fî kütübî'l-fıkh Adlı Eseri*

Kınalızâde'nin çalışma konumuz olan risalesinin kendisine aidiyeti ile ilgili herhangi ihtilaftan söz edildiğine rastlamadık. Fakat isimlendirilmesi hususunda *Risâle fî beyânî'l-istîlâhâtî'l-mütedâvilât* (veya *el-mütedâvile*) *fî kütübî'l-fıkh*;⁷⁹ *Risâle fî'l-istîlâhâtî'l-mütedâvile fî kütübî'l-fıkh*;⁸⁰ *Risâle fî tabakâtî'l-mesâil*;⁸¹ *Risâle fî istîlâhâtî'l-mütedâvile fî kesbî'l-fıkh*;⁸² *Risâle fî beyânî'l-istîlâhâtî'l-fıkhîyye*⁸³ gibi isimlerle kaydedildiği görülmektedir. Ancak bu adlandırmalar zaman zaman Kınalızâde'ye ait iki farklı risale gibi algılanmasına da neden olmuştur.⁸⁴ Burada risalenin mezkûr isimlerinden birisini tercih etmek gerektiğinde, adlandırmaların çoğunu kapsaması, kaynaklarda daha sık kullanılmış olması ve içeriğine de uygunluğu bakımından *Risâle fî beyânî'l-istîlâhâtî'l-mütedâvilât fî kütübî'l-fıkh* ismini tercih etmek mümkündür.

2.3. *Risâle fî beyânî'l-istîlâhâtî'l-mütedâvilât*'ın Muhtevası ve Bazı Mülahazalar

Hanefî fakihlerin mesailerinin, zâhiru'r-rivâye (temel-kurucu içtihatlar/hükümler),⁸⁵ nâdiru'r-rivâye (yardımcı kurucu içtihatlar) ve el-Fetâvâ ve el-Vâkiât (boşluk doldurucu içtihatlar) şeklinde sınıflandırıldığını görmekteyiz.⁸⁶ Mezkûr içtihatları aktaran eserler için de kullanılan bu tasnif, erken dönemde mezhepte cari olan “mesâil-i usul ve nevâdir” kavramlarının tarihi süreç içerisinde anlamlarının genişlemesiyle oluştuğu ifade edilmektedir.⁸⁷ Dolayısıyla genel hatlarıyla bu üçlü tasnif, mütekaddiminden başlayıp müteahhirin âlimlerini kapsayacak şe-

79 Bk. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, no. 3782/19; Âtîf Efendi, no. 2825/3; Aksoy, “Kınalızâde Ali Efendi (Çelebi)'nin İlmî Şahsiyeti ve Eserleri”, s. 79.

80 Bk. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, no. 3231/7.

81 Kınalızâde, “Risâle fî tabakâtî'l-mesâil”, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, no. 1512/1; Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, II, 433; Çetintürk, “İspartalı Bir Eğitimci: Kınalızâde Ali Efendi ve Hayatı”, s. 4.

82 Kınalızâde, *Risâle fî istîlâhâtî'l-mütedâvile fî kesbî'l-fıkh*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 2226/1, vr. 1^a-2^a.

83 Bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 13.

84 Bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, s. 13.

85 “Zâhir” kelimesi İslam geleneğinde yaygın olarak delil bakımından kuvvetli olan anlamında kullanılmıştır. (Bk. Kaya, “Zâhirü'r-rivâye”, *DİA*, XLIV, 101). Örneğin “zâhir” kelimesi “zâhiru'l-mezhep/mezhepte muteber olan görüş”, “Şer'î hükümler nadir olana değil, zahir olana göre bina edilir” (بِنَاءِ الْأَحْكَامِ الشَّرْعِيَّةِ عَلَى الظَّاهِرِ دُونَ النَّادِرِ) denilirken, bu anlamda kullanılmıştır. Bk. Serahsî, *Kitâbu'l-Mesûlât*, XI, 54; XI, 35.

86 Bk. Bedir, *Buhara Hukuk Okulu*, s. 54, 88, 100.

87 Usûl ve nevâdir kavramlarının tarifi ve anlam genişlemesi için bk. Ençakar, “Bir Mezhebin Yitik Kültürü: Hanefî Mezhebi Nevâdir Literatürü”, s. 2 vd.

kilde Hanefi içtihatların ve de doktrinin mezhepteki muteberlik derecelerini de belirginleştirmiş olmaktadır. Çalışma konumuz olan Kınalızâde'nin risalesinde de söz konusu tasnif şekli esas alınmıştır.

Kınalızâde risâlesinde zâhiru'r-rivâye kavramını biri içerik (muhteva), diğeri rivayet (nakil/eser) olmak üzere iki anlamda kullanmaktadır. İçerik bakımından zâhiru'r-rivâye için, Hanefi fıkhnın temelini teşkil eden meseleler (içtihatlar) anlamında “mesâilü'l-usûl/el-usûl” tabirini zikretmektedir. Mesâilü'l-usûl ise, kendi tabiriyle “ulemâ-i selâse” dediği Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî'nin fıkhi anlayışlarından oluşmaktadır. Yani içerik anlamında zâhiru'r-rivâye konusunda yaygın olarak bu ulemâ-i selâse'nin veya bunlardan birisinin görüşü kastedilmektedir. Ancak bazı durumlarda bu temel görüşlere Züfer b. Hüzeyl, Hasan b. Ziyâd ve Ebû Hanîfe'den fıkıh ilmini öğrenen başka âlimlerin içtihatlarının ilhak edildiğini de belirtmiştir.⁸⁸

Konuyla ilişkili olarak Serahsî, Ebû Hanîfe'nin fıkıh ilmini ilk tasnif ve telif eden kişi olduğunu belirttikten sonra, Kınalızâde'nin sözünü ettiği fakihlerin ilimdeki temayüz ettiği vasıflarından da söz etmektedir. Nitekim o, Ebû Yusuf'un hadis ilminde, Hasan b. Ziyad'ın soru sorma ve meselelerin inceliklerini kavramada, Züfer'in kıyasta, ömrünü Ebû Hanîfe'nin mesâilini tasnif etmeye adayın İmam Muhammed'in ise kıvrak zekâ, nahiv ve hesap ilimlerinde önde gelen âlimlerden olduğunu belirtmiştir.⁸⁹

Kınalızâde zâhiru'r-rivâye kavramının bir de İmam Muhammed'in *el-Mebsût* (*el-Asl*), *el-Câmiu's-sağîr*, *el-Câmiu'l-kebir*⁹⁰ *ez-Ziyâdât* ve *es-Siyer* adlı beş eseri için kullanıldığını ifade etmiştir. Bunun sebebi olarak da söz konusu eserler ile ilgili müellifine aidiyeti hakkında ihtilafın bulunmamasını ve de eserlerde yer alan fıkhi konuların sika râviler tarafından nakledilmesini göstermiştir. Böylece

88 Diğer taraftan Hasan b. Ziyâd ve Ebû Hanîfe'nin diğer öğrencilerinin ne usûl, ne de nevâdir mesâili arasında görüşlerine yer verilmediği bilgisi de bulunmaktadır. Bk. Ençakar, “Bir Mezhebin Yitik Kültürü: Hanefi Mezhebi Nevâdir Literatürü”, s. 5.

89 Serahsî, *Kitâbu'l-Mebsût*, I, 3.

90 İmam Muhammed'in bu üç eseri Hanefî mezhebi çevresinde geliştirilmiş fıkıh babları sistematüğini kapsamayı nedeniyle, zâhirü'r-rivâyenin temel metinleri kabul edilmiştir. (Bk. Kaya, “Zâhirü'r-rivâye”, *DLA*, XLIV, 101). Bu değerlendirmenin en azından mütekaddimin sonrası dönem açısından daha uygun olduğunu ifade etmek mümkündür. Nitekim zâhirü'r-rivâye ve gayru zâhiri'r-rivâye kavramlarının V/XI. asırda Horasan ve Maverâünnehir uleması tarafından üretildiği dikkate alındığında, mezhepteki erken dönem “mesâil-i usûl” tanımı bakımından İmam Muhammed'in *el-Mebsût/el-Asl*'ı hariç diğer eserlerinin “mesâil-i usûl”den olmadığı ifade edilmektedir. Bk. Ençakar, “Bir Mezhebin Yitik Kültürü: Hanefi Mezhebi Nevâdir Literatürü”, s. 2-3.

mezkûr eserler için zâhiru'r-rivâye tabiri kullanılırken, içerisindeki fıkhî mesâil içinse zâhiru'r-rivâye, mesâilü'l-usûl, el-usûl tabirleri kullanılmıştır.⁹¹

Günümüzde ise zâhiru'r-rivâye kavramı daha çok İmam Muhammed'in eserleri anlamında ön plana çıkmaktadır.⁹² Ancak Kınalızâde'nin kullanımına bakıldığında zâhiru'r-rivâye tabiri için “mesâilü'l-usûl” anlamı öncelikli konumdadır. Buna göre Kınalızâde'nin ifadelerinden hareketle mezkûr terimin Hanefilerin temel görüşünü yansıtan meseleler olması bakımından asıl/birincil anlamda, İmam Muhammed'in beş eseri olması bakımından ise fer'/ikincil anlamda tabir edildiğini söylemek mümkündür.

Kınalızâde'ye göre “nâdiru'r-rivâye” kavramı da zâhirü'r-rivâye gibi adı geçen mezhep imamlarına ait içtihatlar için kullanılmıştır. Ancak bu içtihatlar rivayet bakımından İmam Muhammed'in mezkûr beş eseri kadar sağlam bir yolla nakledilmediğinden kendilerine “nâdiru'r-rivâye” veya “gayru zâhiri'r-rivâye” eserler denilmiştir. Benzer bir tasnifte bulunan Kâtip Çelebi ise, gayru zâhiri'r-rivâye ve nâdiru'r-rivâye eserlerini isimlerini de belirterek iki grup halinde zikretmiştir.⁹³

Kınalızâde'ye göre “mesâilü'n-nevâdir” dediği içtihatlar da, yukarıda ismi geçen fakihlere ait görüşlerden müteşekkil olduğu için, o nevâdir meselesinde daha çok bu içtihatların nakledildiği eserlerden söz etmiştir. Buna göre mezhepte ikincil dereceli içtihatları oluşturan mesâilü'n-nevâdir, mesâilü'l-usûl'den rivayet/nakil bakımından farklılık arz etmektedir. Bu eserler de yine İmam Muhammed'e ait *el-Keysâniyyât*, *el-Hârûniyyât*, *el-Cürcâniyyât* ve *er-Rakkıyyât* adlı kitaplarla,⁹⁴ Hasan b. Ziyâd'ın *el-Mücerred*'i ve Ebû Yûsuf'un *el-Emâlî*'sinden oluşmaktadır. Adlarından da anlaşılacağı üzere İbn Semâa,⁹⁵ Muallâ b. Mansûr'un (ö. 211/826)⁹⁶ *Nevâdir*'lerinin ve bu tür bazı teliflerin de nâdiru'r-rivâye eserler grubuna dâhil edildiğini belirtmiştir. Ayrıca belirtmek gerekir ki, *Nevâdir* üzerine araştırma ya-

91 Kınalızâde, *Risâle fi beyâni'l-istîlâhâtî'l-mütedâvilât fi kütübî'l-fıkh*, vr. 64^b, <http://publ.princeton.edu/objects/0v8380633> (erişim: 11.07.2018).

92 Örneğin *DİA* maddesinde “zâhiru'r-rivâye” kavramının başlıktaki tanımı: “Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/805) tarafından kaleme alınan ve Hanefî mezhebinin kuruluş dönemi temel görüşlerini ihtiva eden eserlerin ortak adı” şeklinde belirtilmiştir. Kaya, “Zâhirü'r-rivâye”, XLIV, 101.

93 Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1283.

94 İmam Muhammed'e nispet edilen nâdiru'r-rivâye eserlerin bazısının kendisine ait olmadığı ifade edilmektedir. Bk. Ençakar, “Bir Mezhebin Yitik Kültürü: Hanefî Mezhebi Nevâdir Literatürü”, s. 4.

95 Ebû Abdillâh Muhammed (ö. 233/848). İbn Semâa'nın eserinin ismi *Nevâdiru'l-mesâil*'dir. Bk. Kallek, “İbn Semâa”, *DİA*, XX, 313.

96 Muallâ b. Mansûr'un eserinin ismi *Nevâdiru Muallâ*'dır. Bk. Kaya, “Muallâ b. Mansûr”, *DİA*, XXX, 309.

pan Orhan Ençakar, 19 kadar *Nevâdir* mesâilden/eserden müelliflerine göre nispeti bağlamında üç tanesinin yanlış, ikisinin şüpheli, diğerlerinin ise doğru nispetli eserler olduğunu belirtmiştir.⁹⁷

Kınalızâde risalesinde Ebû Yüsûf'un *el-Emâli*'sinden söz ettikten sonra, bir de kadim ulemanın tedris yönteminden bahsetmiştir. Onlar ders işlerken, konuları ezberlerindeki nakillere kendi yorumlarını da katarak irticalen aktarmışlar, talebeler (müstemlî) de kaydetmişlerdir (imlâ). Böylece imlâ meclislerinde takip edilen yöntem gereği "*el-İmlâ, el-Emâli*" adını taşıyan eserler ortaya çıkmıştır.⁹⁸ Ancak Kınalızâde kendi dönemine gelindiğinde derslerin bu yöntemle işlenmediğini ve de imlâ yöntemiyle eser yazdırabilecek nitelikte ilmî derinliğe sahip olan âlimlerin kalmadığını ifade etmiştir.

Kınalızâde üçlü tasnifinin son konusu olarak fetâvâ ve vâkıât'tan bahsetmektedir. Bunlar da mezhep imamlarından sonraki müçtehitlerin kendilerine sorulan sorulara dair kendi imamlarından bir rivâyet ya da görüş bulamadıkları zaman yapmış oldukları içtihatlarından ve bu içtihatları konu edinen eserlerden oluşmaktadır. Yukarıda ifade edildiği üzere Hanefi mezhebinde kurucu görüşleri oluşturan iki tür eserlerden zâhiru'r-rivâye esas, nâdiru'r-rivâye ise ikincil role sahipken, fetâvâ ve vâkıât, ilk iki tür içtihat ve eserler karşısında daha aşağı konumda görülmüştür.⁹⁹ Ancak bu eserlerin de fıkıh literatürüne büyük katkılar sağladığı inkâr edilemez. Nitekim Horasan ve Mâverâünnehirli hukukçuların hukuk doktrininin sonraki gelişimi, önemli ölçüde fetâvâ ve vâkıât kapsamında yer alan eserlerle sağlanmıştır.¹⁰⁰

Kınalızâde'ye göre kendilerinden fetâvâ ve vâkıât tabir edilen görüşlerin yoğun olarak aktarıldığı âlimlerin başında Ebû Yüsuf ve İmâm Muhammed'in öğrencilerinin öğrencileri olan Muhammed b. Seleme,¹⁰¹ Nusayr b. Yahyâ¹⁰² ve Ebu'l-Kâsım es-Saffâr¹⁰³ gelmektedir. Sonra Ebû Yüsuf'un öğrencileri Isâm b. Yüsuf¹⁰⁴

97 Ençakar, "Bir Mezhebin Yitik Kültürü: Hanefi Mezhebi Nevâdir Literatürü", s. 8.

98 Bk. Aydınlı, "İmlâ", *DİA*, XXII, 225-226.

99 Bedir, *Buhara Hukuk Okulu*, s. 88.

100 Bedir, *Buhara Hukuk Okulu*, s. 178.

101 Ebû Abdillâh Muhammed b. Seleme el-Belhî (ö. 278/892). Şeddâd b. Hakim ve Ebû Süleymân el-Cûzcânî'den fıkıh öğrenmiştir. Bk. el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 168.

102 Leknevî, Nusayr b. Yahyâ el-Belhî'nin (ö. 268/882) Ebû Süleymân el-Cûzcânî'den, onun da İmâm Muhammed'den fıkıh öğrendiğini kaydetmektedir. Bk. *el-Leknevî, el-Fevâid*, s. 221.

103 Ebû'l-Kâsım Saffâr Ahmet b. Isme [ö. 336 (326) /948 (938)] Nasîr b. Yahyâ'dan ders almıştır. (Bk. el-Leknevî, *el-Fevâid*, s. 26).

104 Ebû Isme Isâm b. Yüsuf b. Meymûn b. Kudâme el-Belhî (ö. 210/826). Fıkıhçılığı yanında hadis âlimi de olan Isâm b. Yüsuf namazda rûkûa varırken ve kalkarken ellerini kaldırdığından dolayı mezhepte bazıları tarafından eleştirilmiş, hatta bu görüşünden dolayı mezhepten çıkıp çıkmayacağı hususu bile tartışılmıştır. Bk. el-Leknevî, *el-Fevâid*, s. 116.

ve İbn Rüstem,¹⁰⁵ üçüncü sırada ise İmâm Muhammed'in öğrencilerinden Ebû Hafs el-Buhârî¹⁰⁶ ve daha birçokları bulunmaktadır.

Bu âlimler genellikle mezhep imamlarının görüş bildirmediği meselelerde içtihat etmişlerdir. Bazen de kendi dönemlerinde ortaya çıkmış olan sebeplerden ve delillerden ötürü imamlarına muhalefet ederek görüşler belirtmişlerdir. Bu muhalif içtihatlar ise nadiren de olsa kendilerinden sonraki Hanefiler tarafından ittifakla benimsendiği olmuştur.

Kınalızâde fetâvâ ve vâkıat türü içtihatları bir araya getiren ilk eserin Ebu'l-Leys es-Semerkandî'ye¹⁰⁷ ait *en-Nevâzil*¹⁰⁸ adlı kitap olduğunu belirtmektedir. *en-Nevâzil* ise muhteva bakımından büyük ölçüde Belh ulemasının görüşlerinden oluşmaktadır. Sonrasında ise bu alanda ağırlıklı olarak Irak meşâyihinin mesaisini yansıtan Nâtîfî'ye¹⁰⁹ ait *Mecmû' u'n-nevâzil* ve *el-Vâkıât*, Semerkant meşâyihinin görüşleri ağırlıklı olan¹¹⁰ Sadruşşehîde¹¹¹ ait *el-Vâkıât* ve benzeri *fetâvâ* türü kitaplar kaleme alınmıştır.

Hanefi doktrini sözü edilen zâhiru'r-rivâye, nâdiru'r-rivâye ve vâkıat şeklinde üçlü içtihadı göre tasnif edildikten sonra, bunlar Kâdîhân'ın *Câmiu'l-Kâdîhân* ve İftihârüddîn Tâhir b. Ahmed'in *el-Hulâsa* adlı eserlerinde karışık bir şekilde mezcedilerek ortaya konmuştur. *el-Muhîr*'inde görüldüğü üzere Radyyyüddîn es-Serahsî¹¹² gibi bazı âlimler ise, mezkûr üç içtihadı ayrı başlıklarla düzenli bir şekilde tasnif etmişlerdir. Nitekim Radyyyüddîn es-Serahsî eserinde sırasıyla zâhir, nâdir ve de fetâvâ içtihatlarını zikretmiştir.¹¹³

105 Ebûbekir İbrahim b. Rüstem el-Mervezî (ö. 210/825). Bk. el-Leknevi, *el-Fevâid*, s. 9.

106 Ebû Hafs Ahmed b. Hafs b. ez-Zibrikân el-İclî el-Buhârî (ö. 217/832).

107 Ebu'l-Leys'in tam adı İmâmü'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî'dir (ö. 373/983).

108 Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin *en-Nevâzil* adlı eseriyle ilgili geniş bilgi için bk. Kaya, *Nevazil Literatürünün Doğuşu ve Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin Kitâbu'n-Nevazil'i*, s. 42 vd.

109 Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ömer en-Nâtîfî et-Taberî (ö. 446/1054).

110 Kaya, "Nevâzil", *DİA*, XXXIII, 34.

111 Ebû Hafs (Ebû Muhammed) Hüsâmüddîn es-Sadrü's-Şehîd Ömer b. Abdilazîz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî (ö. 536/1141).

112 Tam adı Ebû Abdillâh Radyyyüddîn Burhânü'l-İslâm Muhammed b. Muhammed es-Serahsî et-Tûsânî (ö. 571/1176) olan müellifin *el-Muhîr*'i, *el-Muhîr bi'l-fıkh [fi'l-fıkh]*, *el-Muhîtü'r-Radâvî*, *Muhîtü's-Serahsî* şeklinde de bilinmektedir. Bk. Özen, "Serahsî, Radyyyüddîn", *DİA*, XXXVI, 542.

113 "Eserin mukaddimesinde belirtildiği üzere her bölüme İmam Muhammed'in *el-Asl (el-Mesûr)* adlı eseriyle başlanmış, ardından sırasıyla nevâdir ve nevâzil meseleleri ve *el-Câmi' u'l-kebir*'deki meseleler zikredilerek *ez-Ziyâdât*'ın meseleleriyle bölüm sonlandırılmıştır ... Kınalızâde Ali Çelebi, tertip ve tasnif açısından Hanefî mezhebinin en büyük eseri olarak takdim ettiği *el-Muhîr*'te Serahsî'nin, hocası Sadruşşehîd'in *el-Mesûr* adlı eserindeki metodu ile Alâeddin es-Semerkandî'nin *Tuhfetü'l-fukahâ*'daki metodunu birleştirdiğini ve bazı görüşlerin daha kuvvetli olanını belirlemede (tashih) Semerkantlıların metodu-

Kınalızâde İmam Muhammed'in *el-Mebsût*¹¹⁴ adlı eserinin birçok nüshasının bulunduğunu, bunlardan en güvenilir olanının da Ebû Süleymân el-Cûzcânî¹¹⁵ kanalıyla gelen *el-Mebsût* olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca o, zâhiru'r-rivâye meselelerini ihtisar eden Hâkim eş-Şehîd'in *el-Kâfî* adlı eserini Serahsî¹¹⁶ ve Kâdî el-İsbicâbî¹¹⁷ gibi fakihlerin şerh ettiklerini belirtmiştir.

Kınalızâde risalesinde son olarak, İmam Muhammed'in *el-Mebsût* ve *el-Câmiu's-sagîr*'i üzerine Hâherzâde Ebû Bekr b. Muhammed (ö. 483/1090), Sadruşşehîd, Kâdihân gibi âlimler tarafından birçok şerhin yazıldığını ifade etmiştir. Ancak bu şerhlerin "*Şerhu'l-Mebsût*", "*Şerhu'l-Câmiu's-sagîr*" şeklinde "şerh" tabiri belirtilmeden zikredilmesi durumunda, bunların İmam Muhammed'in eserleri ile karıştırılmamasının gerektiğini söylemiştir.

3. RİSALENİN ARAPÇA METNİ:

Araştırdığımız kadarıyla Kınalızâde'nin çalışma konumuz olan *Risâle fi beyâni'l-ıstılâhâti'l-mütedâvilât fi kütübî'l-fıkh* adlı risalesinin metninin müs-takil bir çalışma olarak yayımlandığı tespit edilememiştir. Ancak Takıyyüddîn b. Abdilkâdir et-Temîmî'nin (ö. 1010/1601) *et-Tabakâtü's-seniyye fi terâcimi'l-Hanefiyye* adlı eserinin başında "fevâid-i mühimme" (mühim yararlar/önemli bilgiler) başlığıyla önce Kemalpaşazâde'nin *Tabakâtü'l-müctehidîn/fukahâ* adlı risalesi ve peşinden de söz konusu Kınalızâde'nin risalesi eklenerek neşredilmiştir.¹¹⁸

nu Buharalılar'ın metoduna tercih ettiğini kaydeder. Buharalılar'ın metodunu esas aldığı ifade ettiği *el-Muhtû'ü'l-Burhânî* ile bu eserin bir mukayesesi yapan Kınalızâde'ye göre meşhur fetva koleksiyonlarında *el-Muhtû'ü'l-Burhânî*'den çokça nakil yapılmasına karşılık *Muhtû'ü's-Serahsî*'nin Şam bölgesinde bulunması ve o sırada orada Hanefiler'in azlığı sebebiyle kitaplarda bu eserden fazla nakil yapıldığı görülmez; dolayısıyla, *Muhtû'ü's-Serahsî* gibi eserlerin tek kaldıkları konularda delil olarak kullanılamayacağını söylemek ağır bir hata olur". Özen, "Serahsî, Radıyyüddin", XXXVI, 542-544).

114 *el-Mebsût*'un diğer ismi *el-Asl*'dir. Bk. Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, I, 107. *el-Mebsût*'un oluşumuyla ilgili şöyle bilgi aktarılmaktadır. Şöyle ki, İmam Muhammed ilk başta namazla ilgili konuları telif etmiş ve "Kitâbu's-salat" diye adlandırmış, alış-veriş konularını telif etmiş ve "Kitâbu'l-büyü" diye adlandırmış, yeminler ve ikrah gibi diğer konuları da bu şekilde telif ederek konuya özgü isimler koymuştur. Nihayet bu konuları bir araya getirince de *el-Mebsût* adlı eseri vücuda gelmiştir. Bk. Kınalızâde, *Risâle fi beyâni'l-ıstılâhâti'l-mütedâvilât*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, no. 3652, vr. 111^a. (Bu bilgi Kınalızâde'nin söz konusu risalesinin diğer nüshalarında yoktur).

115 Ebû Süleymân Mûsâ b. Süleymân el-Cûzcânî el-Bağdâdî (ö. 200/816 [?]).

116 Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî (ö. 483/1090 [?])

117 Ebu Nasr Ahmed b. Mansur el-İsbicâbî el-Hanefî [ö. 480/1087]. *el-Kâfî* üzerine yazılan şerhlerle ilgili bk. Sahatmammedov, *Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî'nin Devletler Hukuku İle İlgili Görüşleri*, s. 48.

118 (thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulvî, 4 cilt, Kahire, 1980-1989). Risalenin metni *et-Tabakâtü's-seniyye*'nin birinci cildinin, 42-46. sayfalarında yer almaktadır.

Temîmî risaleyi müellif nüshasından istinsah ettiğini belirtmiştir.¹¹⁹ Dolayısıyla çalışmamızda söz konusu matbu nüshayı esas almakla beraber, bazı yazma nüshalarından,¹²⁰ özellikle de Süleymaniye, Esad Efendi, no. 3652, vr. 110^b-111^a nüshası ile <http://pucl.princeton.edu/objects/0v8380633> (erişim: 11.07.2018) elektronik adrese kayıtlı yazma nüshadan yararlanılmıştır. Nitekim elektronik nüshanın başlangıç ibareleri olan “Müteahhirîn âlimlerin en faziletlisi, benim ve engin ilim sahibi âlimlerin hocası Ali Çelebi Efendi Kınalızâde'nin ... risalesidir” cümlesinden, bu nüshanın ya Kınalızâde'nin öğrencisi veya öğrencisinin istinsah etmiş olduğu nüshadan istifadeyle başka birisinin kaydettiği bir nüsha olduğu anlaşılmaktadır.¹²¹ Süleymaniye nüshasında ise diğer nüshalarda yer almayan ilave cümle ve kelimelerin kaydedilmiş olduğu görülmektedir. Hal böyleyken yeri geldikçe metnin çevri kısmında da belirtileceği üzere matbu nüsha ile yazma nüshaların arasında bazı kelime farklılıkları ve matbu nüshada bulunmayan ilave cümleler yazmalarından istifadeyle Arapça metne eklenmiştir.¹²² Böylece bir yandan metnin sağlaması yapılırken, risalenin matbu nüshasıyla yazma nüshaları karşılaştırılarak var olan farklılıklara dikkat çekilmiş, neşirde matbaa veya yazmada müstensih hatası varsa ortaya konmaya çalışılmıştır. Ayrıca yine tarafımızdan Arapça metne harekeler konurken, bir de başlıklar eklenmiştir.

119 Temîmî Kınalızâde'nin risalesinin başında “Mühim bilgiler” başlığını attıktan sonra şöyle demektedir: “Mühim bilgilerin irat edilmesi icap ediyor ve onlardan müstağni kalınmaması gerekiyor. Ben bunları Kınalızâde diye meşhur olan Mevlâ Allâme Ali Çelebi b. Emrullah'ın -Allah kendisine rahmet eylesin- (kaleminden çıkmış olan) yazısından naklettim”. Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 42-43.

120 Risalenin yazma nüshaları için metnin tercümesine ve kaynakça kısmına bakılabilir.

121 Ayrıca bu elektronik yazmanın sonunda “هذا لأستاذ العالم المتأخرين فريد دهره ووحيد عصره علي جليبي افندي” “رحمه الله خيالي زاده” kaydı düşülmüş.

122 Arapça metine yazma nüshalardan ilgili bilgiler eklenirken söz konusu nüshaları ayırt etmek için rumuzlar yerine “الألكتروني، سليمانية، طوقات، أديرنه، معنيسا” şeklinde yazmaların kayıtlı bulunduğu kütüphane isimleri kullanılmıştır.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

[رِسَالَةٌ لِأَفْضَلِ الْمُتَأَخِّرِينَ أُسْتَاذِي وَأُسْتَاذِ الْمُتَبَحِّرِينَ عَلِيَّ جَلْبِي افندي خيالي زاده رَحِمَهُ اللَّهُ].^١
اعْلَمْ - وَفَقَّكَ اللَّهُ تَعَالَى - أَنْ مَسَائِلَ أَصْحَابِنَا الْحَنَفِيَّةِ - رَحِمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى - عَلَى ثَلَاثِ طَبَقَاتٍ:

[ظَاهِرِ الرَّوَايَةِ]

الأولى: مَسَائِلُ الْأُصُولِ، وَتُسَمَّى ظَاهِرِ الرَّوَايَةِ أَيْضًا، وَهِيَ مَسَائِلُ رُوِيَتْ^٢ عَنْ أَصْحَابِ الْمَذَاهِبِ،^٣ وَهُمْ أَبُو حَنِيفَةَ، وَأَبُو يُوسُفَ، وَمُحَمَّدٌ - رَحِمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى - وَيُقَالُ لَهُمْ: الْعُلَمَاءُ الثَّلَاثَةُ، وَقَدْ يُلْحَقُ بِهِمْ زُفَرٌ وَالْحَسَنُ (بْنُ زِيَادٍ)° وَعَبْرُهُمَا مِمَّنْ أَخَذَ الْفِقْهَ مِنْ أَبِي حَنِيفَةَ - رَحِمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى - (وَيُسَمَّى هَؤُلَاءِ الْمُتَقَدِّمِينَ)،^٤ لَكِنَّ الْعَالِبَ الشَّائِعَ فِي ظَاهِرِ الرَّوَايَةِ أَنْ يَكُونَ قَوْلَ الثَّلَاثَةِ أَوْ قَوْلَ بَعْضِهِمْ.

ثُمَّ هَذِهِ الْمَسَائِلُ الَّتِي تُسَمَّى بِظَاهِرِ الرَّوَايَةِ وَالْأُصُولِ،^٥ هِيَ مَا وُجِدَ فِي كُتُبِ مُحَمَّدٍ الَّتِي هِيَ: «الْمَبْسُوطُ»، و«الزِّيَادَاتُ»، و«الْجَامِعُ الصَّغِيرُ»، و«الْجَامِعُ الْكَبِيرُ»، و«السِّيَرُ». وَإِنَّمَا سُمِّيَتْ بِظَاهِرِ الرَّوَايَةِ، لِأَنَّهَا رُوِيَتْ عَنْ مُحَمَّدٍ بِرَوَايَاتِ الثَّقَاتِ، فَهِيَ ثَابِتَةٌ عَنْهُ، إِمَّا مُتَوَاتِرَةً أَوْ مَشْهُورَةً.

- ١ المشهور عند العلماء: قتالي زاده. ما بين القوسين في المخطوطة الألكتروني، و. ١٠٥. وفي الطبقات السننية في تراجم الحنفية قال التميمي (ص. ٤٢، ج. ١): يتعين إيرادها، ولا يستغنى عنها، نقلتها من خط المولى العلامة علي جلبي بن أمر الله الشهير بقتالي زاده رحمه الله تعالى.
- ٢ في نسخة سليمانبة: مروية، و. ١١٠٥.
- ٣ في نسخة معينسا، و. ١٠٥: عن أصحاب المذهب.
- ٤ في نسخة سليمانبة: يسمى، و. ١١٠٥.
- ٥ ما بين القوسين من نسخة سليمانبة، و. ١١٠٥.
- ٦ ما بين القوسين من نسخة سليمانبة، و. ١١٠٥.
- ٧ في نسخة الألكتروني: والأصل، و. ١٠٥.

[نَادِرُ الرِّوَايَةِ]

الثَّانِيَّةُ: مَسَائِلُ النَّوَادِرِ، وَهِيَ مَرْوِيَّةٌ عَنْ أَصْحَابِ الْمَذَاهِبِ^٨ الْمَذْكُورِينَ، لَكِنَّ لَا فِي الْكُتُبِ الْمَذْكُورَةِ، (بَلْ)^٩ إِمَّا فِي كُتُبٍ أُخَرَ^{١٠} لِمُحَمَّدٍ غَيْرِهَا، كُ^{١١} «الْكَيْسَانِيَّاتِ»، وَ«الْهَارُوتِيَّاتِ»، وَ«الْجُرْجَانِيَّاتِ»، وَ«الرَّقِيَّاتِ». وَإِنَّمَا قِيلَ لَهَا غَيْرُ ظَاهِرِ الرِّوَايَةِ، لِأَنَّهَا لَمْ تَرِدْ^{١٢} عَنْ مُحَمَّدٍ بِرَوَايَاتٍ ظَاهِرَةٍ ثَابِتَةٍ صَحِيحَةٍ كَالْكُتُبِ الْأُولَى، وَإِمَّا فِي كُتُبٍ غَيْرِ كُتُبِ مُحَمَّدٍ^{١٣} كَكِتَابِ «الْمُجَرَّدِ» لِلْحَسَنِ بْنِ زِيَادٍ^{١٤} وَغَيْرِهِ، وَمِنْهَا كُتُبُ «الْأَمَالِي» الْمَرْوِيَّةُ عَنْ أَبِي يُوسُفَ. وَالْإِمْلَاءُ: (هَذَا)^{١٥} أَنْ يَقْعُدَ الْعَالِمُ وَحَوْلَهُ تَلَامِذُهُ بِالْمَحَابِرِ وَالْقَرَاتِيسِ، فَيَقُولُ^{١٦} بِمَا فَتَحَهُ اللَّهُ^{١٧} (مِنْ الْعِلْمِ)^{١٨} عَلَيْهِ مِنْ ظَهْرِ قَلْبِهِ، وَيَكْتُبُهُ التَّلَامِذَةُ، ثُمَّ يَجْمَعُونَ مَا يَكْتُبُونَهُ فِي الْمَجَالِسِ، وَيَصِيرُ كِتَابًا فَيَسْمُونَهُ: الْإِمْلَاءُ^{١٩} وَالْأَمَالِي.

وَكَانَ ذَلِكَ عَادَةً لِعُلَمَاءِ السَّلَفِ مِنَ الْفُقَهَاءِ وَالْمُحَدِّثِينَ، وَأَصْحَابِ (أَهْلِ)^{٢٠} الْعَرَبِيَّةِ، وَغَيْرِهَا فِي عُلُومِهِمْ^{٢١} فَانْدَرَسَتْ لِدَهَابِ الْعِلْمِ وَأَهْلِهِ^{٢٢} وَإِلَى اللَّهِ تَعَالَى الْمَصِيرُ.

وَإِمَّا بِرَوَايَاتٍ مُفْرَدَةٍ، مِثْلَ رَوَايَةِ ابْنِ سَمَاعَةَ، وَمُعَلَّى بْنِ مَنصُورٍ، وَغَيْرِهِمَا فِي مَسَائِلِ مُعَيَّنَةٍ.

-
٨	في نسخة سليمانية: المذهب، و. ١١٠ب.
٩	ما بين القوسين من نسخة سليمانية، و. ١١٠ب.
١٠	في نسخة الألكتروني، و. ١: الآخر. و نسخة سليمانية، (و. ١١٠ب): غيرها يُنسب إلى مُحَمَّدٍ .
١١	في نسخة الألكتروني، و. ١: كما.
١٢	في نسخة سليمانية: لم تُرو، و. ١١٠ب.
١٣	في نسخة الألكتروني، و. ١: وإما في كتب غير محمد.
١٤	في نسخة سليمانية: وكتب الأمالي لأصحاب أبي يوسف وغيرهم، والأمالي جمع الإملاء، و. ١١٠ب.
١٥	ما بين القوسين من المخطوطة سليمانية، و. ١١٠ب.
١٦	في نسخة سليمانية: فيتكلم العالم، و. ١١٠ب.
١٧	في نسخة الألكتروني، و. ١: الله تعالى.
١٨	ما بين القوسين من المخطوطة سليمانية، و. ١١٠ب.
١٩	في نسخة الألكتروني، و. ١: إملاء.
٢٠	ما بين القوسين من المخطوطة سليمانية، و. ١١٠ب.
٢١	ما بين القوسين من المخطوطة سليمانية، و. ١١٠ب.
٢٢	في نسخة سليمانية: والعلماء، و. ١١٠ب.

[الْفَتَاوَى وَالْوَأَقَعَاتُ]

وَالثَّلَاثَةُ: الْفَتَاوَى، وَتُسَمَّى الْوَأَقَعَاتِ أَيْضًا، وَهِيَ مَسَائِلُ اسْتَنْبَطَهَا الْمُجْتَهِدُونَ الْمُتَأَخَّرُونَ لِمَا سُئِلَ مِنْهُمْ،^{٢٣} وَلَمْ يَجِدُوا فِيهَا رَوَايَةً عَنْ أَصْحَابِ الْمَذْهَبِ (الْمُتَقَدِّمِينَ)^{٢٤}، وَهُمْ أَصْحَابُ أَبِي يُوسُفَ وَ (أَصْحَابِ)^{٢٥} مُحَمَّدٍ وَأَصْحَابِ أَصْحَابَيْهِمَا وَهَلُمَّ جَرًّا (إِلَى أَنْ يَنْقَرِضَ عَصْرُ الْإِجْتِهَادِ)^{٢٦} وَهُمْ كَثِيرُونَ، مَوْضِعُ ضَبْطِهِمْ^{٢٧} كُتِبَ «الطَّبَقَاتِ» لِأَصْحَابِنَا (وَكُتِبَ التَّوَارِيخِ).^{٢٨}

وَعَالِبٌ مَنْ يُنْقَلُ عَنْهُمْ الْمَسَائِلُ أَصْحَابُ (أَصْحَابِ)^{٢٩} أَبِي يُوسُفَ وَمُحَمَّدٍ، كَمُحَمَّدِ بْنِ سَلَمَةَ، وَنَصِيرِ بْنِ يَحْيَى، وَأَبِي الْقَاسِمِ الصَّفَارِ.

وَمِنْ أَصْحَابِ أَبِي يُوسُفَ مِثْلَ عَصَامِ بْنِ يُوسُفَ، وَابْنِ رُسْتَمَ. وَمِنْ أَصْحَابِ مُحَمَّدِ مِثْلَ أَبِي حَفْصِ الْبُخَارِيِّ وَكَثِيرِينَ.^{٣٠}

وَقَدْ يَتَّفَقُ لَهُؤُلَاءِ الْعُلَمَاءُ أَنْ يُخَالَفُوا أَصْحَابَ الْمَذَاهِبِ لِذَلَالِئِلٍ وَأَسْبَابٍ ظَهَرَتْ لَهُمْ بَعْدَهُمْ.

وَأَوَّلُ كِتَابٍ جُمِعَ فِي فَتَاوَاهُمْ (فِيَمَا بَلَّغْنَا)^{٣١} كِتَابُ «النَّوَاذِلِ» لِلْفَقِيهِ أَبِي اللَّيْثِ السَّمْرَقَنْدِيِّ، وَكَذَلِكَ «الْعِيُونَ» لَهُ، فَإِنَّهُ جَمَعَ صُورَ فَتَاوَى^{٣٢} جَمَاعَةٍ مِنَ الْمَشَايخِ، مِمَّنْ أَدْرَكَهُمْ [أَوْ لَمْ يُدْرِكْهُمْ]^{٣٣} بِقَوْلِهِ: سُئِلَ أَبُو الْقَاسِمِ^{٣٤} فِي رَجُلٍ كَذَّأ أَوْ كَذَّاءَ، فَقَالَ: كَذَّأ وَكَذَّاءٌ. سُئِلَ مُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ^{٣٥} عَنْ رَجُلٍ كَذَّأ وَكَذَّاءَ، فَقَالَ: كَذَّأ أَوْ كَذَّاءَ. وَهَكَذَا.

-
- ٢٣ في نسخة الألكتروني، و. ١٠٥: عنهم
- ٢٤ ما بين القوسين من نسخة سليمانية، و. ١١٠٥.
- ٢٥ ما بين القوسين من نسخة سليمانية، و. ١١٠٥.
- ٢٦ ما بين القوسين من نسخة سليمانية، و. ١١٠٥.
- ٢٧ في نسخة سليمانية: معرفتهم، و. ١١٠٥.
- ٢٨ ما بين القوسين من نسخة سليمانية، و. ١١٠٥.
- ٢٩ ما بين القوسين من نسخة أديرنه، و. ١٥٢^ب-١٥٣^ا، ومن نسخة طوقات، و. ٣^ب، ونسخة الألكتروني، و. ١٠٥٠.
- ٣٠ "مثل أبي حفص البخاري و(كبير/ كثير؟) ابن نافع" في نسخة طوقات تأتي الجملة:
- ٣١ ما بين القوسين من نسخة سليمانية، و. ١١٠٥.
- ٣٢ في نسخة الألكتروني، و. ٢^ب: الفتاوى
- ٣٣ ما بين القوسين من نسخة الألكتروني، و. ٢^ب.
- ٣٤ في نسخة سليمانية: نصر بن يحيى، و. ١١٠٥.
- ٣٥ في نسخة سليمانية: أبو القاسم، و. ١١٠٥.

ثُمَّ جَمَعَ الْمَشَائِخُ بَعْدَهُ كُتُبًا أُخْرَى^{٣٦} فِي الْفُتَاوَى كَ«مَجْمُوعِ النَّوَازِلِ وَالْوَأَقِعَاتِ لِلنَّاطِقِيِّ، وَالْوَأَقِعَاتِ» لِلصَّدْرِ الشَّهِيدِ رَحِمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى.

ثُمَّ جَمَعَ ٣٧ الْمُتَأَخَّرُونَ هَذِهِ الْمَسَائِلَ^{٣٨} فِي فُتَاوَاهُمْ وَكُتُبِهِمْ مُخْتَلِطَةً، غَيْرَ مُتَمَيِّزَةٍ، كَمَا فِي «جَامِعِ قَاضِي خَانَ»، وَ«الْخُلَاصَةِ» وَغَيْرَهُمَا. وَمَيَّزَ بَعْضُهُمْ كَمَا فِي كِتَابِ «الْمُحِيطِ» لِرَضِيِّ الدِّينِ السَّرْحَسِيِّ، فَإِنَّهُ ذَكَرَ^{٣٩} أَوَّلًا مَسَائِلَ الْأُصُولِ، ثُمَّ (مَسَائِلَ)^{٤٠} النَّوَادِرِ، ثُمَّ (مَسَائِلَ)^{٤١} الْفُتَاوَى، نَعَمَ مَا فَعَلَ.^{٤٢}

وَاعْلَمَ: أَنَّ مِنْ كُتُبِ (مَسَائِلِ)^{٤٣} الْأُصُولِ كِتَابَ «الْكَافِي» لِلْحَاكِمِ الشَّهِيدِ، وَهُوَ كِتَابٌ مُعْتَمَدٌ فِي نَقْلِ الْمَذْهَبِ. وَشَرَحَهُ جَمَاعَةٌ مِنَ الْمَشَائِخِ، مِنْهُمْ: الْإِمَامُ شَمْسُ الْأَيْمَةِ السَّرْحَسِيُّ، وَهُوَ «مَبْسُوطُ السَّرْحَسِيِّ»^{٤٤}، وَالْإِمَامُ الْقَاضِي الْإِسْبِجَابِيُّ وَغَيْرُهُمَا.

وَمِنْ كُتُبِ الْمَذْهَبِ «الْمُنْتَقَى» لَهُ^{٤٥}، أَيْضًا، إِلَّا أَنَّ فِيهِ بَعْضَ النَّوَادِرِ، وَلِهَذَا يُذَكِّرُهُ (رَضِيُّ الدِّينِ)^{٤٦} صَاحِبُ «الْمُحِيطِ» بَعْدَ ذِكْرِ^{٤٧} النَّوَادِرِ مُعْنُونًَا بِالْمُنْتَقَى، وَلَا يُوجَدُ «الْمُنْتَقَى» فِي هَذِهِ الْأَعْصَارِ.

٣٦ في نسخة الألكتروني، و. ٣٥: الآخر.

٣٧ في نسخة سليمانبة: ذكر، و. ١١٠.

٣٨ في نسخة سليمانبة: هذه الطبقات الثلاث من المسائل، و. ١١١.

٣٩ في نسخة الألكتروني، و. ٢٥: يذكر.

٤٠ ما بين القوسين من نسخة سليمانبة، و. ١١١.

٤١ ما بين القوسين من نسخة سليمانبة، و. ١١١.

٤٢ (... ونعم ما فعل، فحيث ما يطلق في كتب المشايخ والمتأخرين، فالمراد ما ذكرنا وما نقل عنهم في الكتب إما الإجهاد كما نقلنا، وإما تخريجات أحوال العلماء المتقدمين فإنه قد يكون قول المتقدمين محتمل الوجهين فيخرجها بعض المشايخ على وجه وبعضهم على وجه آخر، وإما إختيارات وترجيحات لمسائل المتقدمين كما يقال: "هذا القول إختيار مشايخ ما وراء النهر، وأفتى بهذا مشايخ سمرقند"، والغالب على القدماء، منهم الإجهاد والتخريج وهم الذين كانوا فيما بين ما بين الى أربعمئة من الهجرة. والغالب على المتأخرين، منهم وهم الذين كانوا بعد أربعمئة الترجيح فقط). ما بين القوسين زيادة من نسخة سليمانبة، و. ١١١.

٤٣ ما بين القوسين من المخطوطة سليمانبة، و. ١١١.

٤٤ وفي نسخة سليمانبة، (و. ١١١). العبارة هكذا: «وَهُوَ الْمَشْهُورُ بِ«مَبْسُوطِ السَّرْحَسِيِّ»، بل هو المراد إذا اطلق الميسوط في شروح الهداية وغيرها وشرحه الإمام القَاضِي...».

٤٥ في نسخة سليمانبة: للحاكم، و. ١١١.

٤٦ ما بين القوسين من نسخة سليمانبة، و. ١١١.

٤٧ في نسخة سليمانبة: بعد نقل، و. ١١١.

وَأَعْلَمَ أَيضًا: أَنْ نَسَخَ «الْمَبْسُوطُ» الْمَرْوِيُّ عَنِ مُحَمَّدٍ مُتَعَدِّدَةً، وَأَظْهَرَهَا «مَبْسُوطُ أَبِي سُلَيْمَانَ الْجَوْزْجَانِيِّ».

وَشَرَحَ «الْمَبْسُوطُ» الْمُتَأَخَّرُونَ،^{٤٨} مِثْلَ شَيْخِ الْإِسْلَامِ أَبِي بَكْرٍ الْمَعْرُوفِ بِجَوَاهِرِ زَادِهِ،^{٤٩} وَيُسَمَّى «الْمَبْسُوطُ الْبَكْرِيُّ»،^{٥٠} وَالصَّدرِ الشَّهِيدِ^{٥١} وَغَيْرِهِمَا. وَمَبْسُوطُهُمْ شُرُوحٌ فِي الْحَقِيقَةِ، ذَكَرُوهَا مُخْتَلِطَةً بِمَبْسُوطِ مُحَمَّدٍ،^{٥٢} كَمَا فَعَلَ شَرَّاحُ «الْجَامِعِ الصَّغِيرِ»، مِثْلَ فَخْرِ الْإِسْلَامِ (الْبَزْدَوِيِّ)،^{٥٣} وَشَيْخِ الْإِسْلَامِ،^{٥٤} وَقَاضِي خَانَ، وَغَيْرِهِمْ.

وَقَدْ يُقَالُ:^{٥٥} ذَكَرَهُ قَاضِي خَانَ فِي «الْجَامِعِ الصَّغِيرِ»، وَالْمُرَادُ شَرْحُهُ، وَكَذَا غَيْرُهُ، فَأَعْلَمَ ذَلِكَ، [فَإِنَّهُ مِنَ اللَّوْازِمِ الْمُهْمَمَةِ فِي مُطَالَعَةِ الْهَدَايَةِ وَفِي غَيْرِهَا مِنَ الْكُتُبِ الْفَقْهِيَّةِ]،^{٥٦} وَاللَّهُ أَعْلَمُ.

٤٨ في نسخة سليمانية: جماعة من المتأخرين، و. ١١١^٥.

٤٩ في نسخة سليمانية: بخواهر زاده، و. ١١١^٥. الأصح: خواهر زاده.

٥٠ في نسخة الألكتروني، و. ٢^ب: الميسوط الكبرى.

٥١ في نسخة سليمانية: وَشَمْسِ الْأَيْمَةِ الْحَلْوَانِيِّ، و. ١١١^٥.

٥٢ في نسخة سليمانية: وأوردوها مختلطة بكلامهم من غير تمييز لكلام محمد، و. ١١١^٥.

٥٣ ما بين القوسين من المخطوطة سليمانية، و. ١١١^٥.

٥٤ في نسخة سليمانية: وحيث وقع في الخلاصة بنسخة شيخ الإسلام، و. ١١١^٥.

٥٥ في نسخة الألكتروني، و. ٢^ب: وقد قال.

٥٦ ما بين القوسين من المخطوطة الألكتروني، و. ٢^ب. وفي نسخة سليمانية، (و. ١١١^٥). العبارة هكذا تتم: "واعلم: أنّ محمدا ألف كتب الميسوط مفردا أولا، مثلا ألف مسائل الصلاة وسمّاها كتاب الصلاة ومسائل البيوع وسمّاها كتاب البيوع وهكذا الأيمان والإكراه وغيرهما، ثم جمعت فصار ميسوطا وبقي بترجمة في المسائل المذكورة فقبل: كتاب الصلاة وكتاب الزكاة وهكذا، فهذا هو المراد حيث ما وقع في الكتب: "قال محمد في كتاب الإقرار، وقال في كتاب الدعوى، كذا. علي الحقيير".

4. RİSALENİN ÇEVİRİSİ:

[Müteahhirîn âlimlerin en faziletlisi, benim ve engin ilim sahibi âlimlerin hocası Ali Çelebi Efendi Kınalızâde'nin –Allah kendisine rahmet eyesin- risalesidir].

Allah seni muvaffak eyesin, bil ki bizim Hanefî âlimlerimizin -Allahü Teâlâ kendilerine rahmet etsin- meseleleri (fikhî görüşleri) üç kategoriye ayrılır.

1. Zâhiru'r-rivâye

Birincisi: “Mesâilü'l-usûl (Hanefi fikhına temel teşkil eden meseleler)'dir. Buna zâhiru'r-rivâye¹ de denmektedir. Bunlar mezhep ashabından² –ki onlar Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed'dir –Allah onlara rahmet etsin– rivâyet edilen meselelerdir. Bunlar için (Hanefi mezhebinde) “ulemâ-i selâse” (üç âlim) tabir olunur. Bazen bunlara mütekaddimin âlimler olarak nitelenen Züfer b. Hüzeyl, Hasan b. Ziyâd ve Ebû Hanîfe'den fıkıh ilmini öğrenen diğer âlimler de ilhak edilir. Ancak zâhiru'r-rivâye konusunda yaygın olan, bu *ulemâ-i selâse*'nin veya bunlardan birisinin görüşünün kastedilmiş olmasıdır.

1 Hanefî mezhebinde İmâm Muhammed'e ait -tercümesini sunduğumuz metnin devamında belirtilen- eserlerden bir kısmı, rivayet bakımından kuvvetli buldukları için “zâhirü'r-rivâye”, içeriği Hanefî fikhının temelini teşkil ettiği için de “mesâilü'l-usûl/el-usûl” olarak adlandırılmıştır. Bk. Ahmet Özel, “Hanefî Literatürünün Oluşumu”, *İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi, [Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri]*, (Bursa/Mudanya: KURAV, 16-19 Ekim 2003), s. 361; Eyyüp Said Kaya, “Zâhirü'r-rivâye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2013): 44/101-102. Ayrıca “Zâhirü'r-rivâye” kavramının Orta Asyalı fakihler tarafından üretildiği konusunda bk. Bedir, *Buhara Hukuk Okulu*, s. 54.

2 “Mezhep ashabından” diye tercüme ettiğimiz terkip, matbu eser ve elektron nüshada “عن اصحاب المذاهب”, Süleymaniye, Esad Efendi, no. 3652, vr. 110^b, Ankara Milli Kütüphane, Tokat İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, dmb. 60 Hk 123/1 (3b) ve Manisa İl Halk Ktp. nüshalarında “عن اصحاب المذهب” şeklinde geçmektedir. İbareyi “المذاهب” şeklinde kabul edersek cümleyi “farklı görüşlere/ictihadlara sahip (Hanefi mezhep) ashabından/imamlardan” diye çevirmemiz daha uygun düşmektedir. Buna göre “el-mezâhib” (mezhepler) kelimesinden Ebu Yusuf ve İmâm Muhammed'in de “mutlak/şeriatte müctehid” derecesinde kendilerine özgü mezheplerinin bulunduğu sonucunu çıkarmamak gerekir. Bu en azından Kınalızâde'ye göre böyledir. Nitekim Kınalızâde diğer bir eseri olan *Tabakâtü'l-Hanefiyye*'de (I, 147-148, 173, 176.) Ebu Yusuf ve İmâm Muhammed'in fıkıhı Ebu Hanîfe'den öğrendiğini, o ikisinin Ebu Hanîfe'nin öğrencileri olduklarını, her ne kadar bir takım konularda hocalarına muhalefet etmiş olsalar da kendilerine has usullerinin bulunmadığını söyler. Buna göre “ashâbu'l-mezâhib” tabiri Ebu Hanîfe için hakikat, Ebu Yusuf ve İmâm Muhammed için mecazen kullanılmış olmaktadır. Ayrıca Kınalızâde *Tabakâtü'l-Hanefiyye*'sinde (I, 141, 146-147) “şeriatte müctehid” tabakasına dört mezhep imamının yanı sıra Süfyan es-Sevrî (ö.161/778) ve Davud ez-Zahirî'yi (ö.270/884) de dâhil ederken, Ebu Yusuf ve İmâm Muhammed'i “Mezhepte müctehid” olanların tabakasında zikretmiştir. Ancak gerek klasik gerekse günümüz fıkıhçılardan Ebu Yusuf ve Muhammed'in mutlak müctehid olduklarını ileri sürenler de vardır. (Konuyla ilgili bilgi ve değerlendirmeler için bk. Seyit Mehmet Uğur, “Abdülgani b. İsmail en-Nablusî'nin “el-Cevâbü's-şerif li'l-hazretî's-şerîfe fi enne mezhebe Ebî Yûsuf ve Muhammed hüve mezhebü Ebî Hanîfe” İsimli Risalesinin Tahkik ve Tahlili”, *İslam Hukuk Araştırmaları Dergisi*, (Konya: sy. 29, 2017), s. 601-663).

Zâhiru'r-rivâye ve el-Usûl diye nitelenen bu meseleler, İmâm Muhammed'in kitaplarında ele alınan konulardır. Bunlar da onun *el-Mebsût*, *ez-Ziyâdât*, *el-Câmiu's-sağîr*, *el-Câmiu'l-kebîr* ve *es-Siyer*³ adlı eserleridir. Bu eserler İmam Muhammed'den sika râviler aracılığıyla rivayet edildiği, bu eserlerin ona aidiyeti mütevâtir veya meşhur derecesinde olduğu için zâhiru'r-rivâye şeklinde isimlendirilmiştir.

2. Nâdiru'r-rivâye

İkincisi: “Mesâilü'n-nevâdir”dir. Bunlar da adı geçen mezhep⁴ imamlarından rivâyet edilen meselelerdir. Lâkin bu görüşler, zikri geçen zâhiru'r-rivâye kitaplarında yer almazlar.

Bu meseleler: 1) Ya İmâm Muhammed'in *el-Keysâniyyât*, *el-Hârûniyyât*, *el-Cürcâniyyât* ve *er-Rakıyyât* adlı diğer kitaplarında zikredilen meselelerdir. Bu eserler İmam Muhammed'den birinci gruptaki kitaplar kadar açık, sağlam ve sahih yolla nakledilmedikleri için “gayru zâhiri'r-rivâye” tabiri kullanılır.⁵

2) Ya da İmâm Muhammed'in eserleri dışındaki kitaplarda, [mesela] Hasan b. Ziyâd'ın *el-Mücerred*'i ve diğerlerinin kitaplarında yer alan meselelerdir. Ebû Yûsuf'tan rivayet edilen *el-Emâlî*⁶ de bunlardan biridir. İmlâ [şu şekilde gerçekleştiriyordu]: Âlim, etrafında mürekkep hokkaları ve defterleriyle birlikte hazır öğrencileri olduğu halde oturur ve Allah'ın kendisine ihsan ettiği ilmi miktarınca ezberinden bilgi aktarır, öğrenciler de bunları yazarlar. Sonra öğrenciler bu celselerde yazdıklarını bir araya getirirler. Böylece “el-İmlâ” ve “el-Emâlî” diye adlandırdıkları kitaplar ortaya çıkar. Bu yöntem selef fukahâ, muhaddis, Arap dili ve diğer

3 Kınalızâde burada “Zâhiru'r-rivâye” eserlerin sayısının beş kitaptan oluştuğunu söylemektedir. Bazı kaynak ve çalışmalarda ise “Zâhiru'r-rivâye” eserlerin sayısı altı olarak belirtilmektedir. Buradaki ihtilaf daha çok İmam Muhammed'in *es-Siyer*'inin, *es-Siyeru'l-kebîr* ve *es-Siyeru's-Sağîr* şeklinde iki ayrı eserden oluşup oluşmadığı hususundan ileri gelmektedir. Bir de “Zâhiru'r-rivâye” kavramının oluşmasında Mâverâünnehir hukukçuların önemli rolü olduğu düşünüldüğünde, İmam Muhammed'in beş eseri kendilerine ulaştıktan sonra *es-Siyeru'l-kebîr*'in kaleme alınmış olması durumu da diğer bir husus olarak görülebilir. Konuyla ilgili değerlendirmeler için bk. Bedir, *Buhara Hukuk Okulu*: s. 50-53, s. 84-87. Ayrıca bk. Özel, “Hanefî Literatürünün Oluşumu”, s. 361-362; Kaya, “Zâhirü'r-rivâye”, XXXX, 101.

4 180. dipnotta belirtilen “المذاهب” ve “المذهب” ibareleriyle ilgili durum bu cümle için de geçerlidir.

5 Dolayısıyla söz konusu rivâyetler, Hanefî mezhebinde ikinci derecede kaynak değerine sahip metinler olarak kabul edilmiştir. (Bk. Kaya, “Nâdirü'r-rivâye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), XXXII, 278-280). Dikkat edilecek olursa, hadis ilminde olduğu gibi fıkıh ilminde de isnat konusu önem arz etmiştir. Yani fikhî içtihadın fakihe aidiyetinin sıhhatine özen gösterilmiş, görüşlerin kuvvet derecesi buna göre değerlendirilmiştir.

6 “el-İmlâ” sözünün çoğulu olan “el-Emâlî” öğrencilere not aldırma, imlâ ettirme anlamına gelmektedir.

İlimlerdeki âlimlerin bir âdetiydi. İlim ve ilim ehlinin kaybolmasıyla [bu yöntem de] unutuldu gitti. Dönüş Allah'adır.

3) Aynı şekilde münferit rivâyetler de mesâilü'n-nevâdir kategorisinde yer almaktadır. İbn Semâa, Muallâ b. Mansûr ve benzerlerinin muayyen konularda rivâyet ettikleri meseleler, buna örnek teşkil etmektedir.

3. Fetâvâ ve Vâkıât

Üçüncüsü: “el-Fetâvâdir.” el-Vâkıât” diye de isimlendirilir. Bunlar sonraki müçtehitlerin,⁷ kendilerine sorulan sorulara dair mezhebin mütekaddimîn imamlarından bir rivâyet bulamadıkları zaman ictihad ettikleri meselelerdir. Onlar ictihad dönemi tamamlanana kadarki [müctehidler olup], Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed'in öğrencileri ve bu ikisinin öğrencilerinin öğrencileri ve benzeridir. Bu âlimler çoktur. Kendileri hakkında bilgi edinmek için mezhep âlimlerimizin tabakât eserlerine ve tarih kitaplarına [müracaat edilebilir].

Kendilerinden çokluk bakımından [fetâvâ türü] meselelerin nakledildiği âlimlere [sırasıyla] 1). Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed'in öğrencilerinin öğrencileri,⁸ örneğin: Muhammed b. Seleme, Nusayr b. Yahyâ ve Ebu'l-Kâsım es-Saffâr; 2). Ebû Yûsuf'un öğrencileri, örneğin Isâm b. Yûsuf ve İbn Rüstem; 3).

7 “Sonraki/müteahhirin müçtehitler”den kastın, Ebu Hanife ve Ebu Hanife'nin doğrudan öğrencileri olmayan Hanefi müçtehitleri olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim *Câmiu'l-mebânî* adlı eserde konuyla ilgili şöyle denmektedir: “Bizim Hanefilerin istilâhında mütekaddimîn (kavramı) Ebu Hanife ve kendisinin ... Ebû Yûsuf ve Muhammed gibi doğrudan öğrencileri olanlardır. Müteahhirin ise bunlardan sonrakilerdir ...”. (bk. Mlf. yok, *Câmiu'l-mebânî şerh Şerhi Fıkhî'l-Keydâni*, Umud yayınevi, Kazan, 1912, s. 133). Ayrıca fukahâ tabakası bağlamında Hanefi âlimlerden Ebu Hanife ve doğrudan öğrencilerini ictihad ehli olan mütekaddimîn fakihler, mütekaddiminden itibaren çoğunluğu ictihad, tahrir ve tercihe/ihtiyara ehil olan hicri 4. asra kadarki olanları “meşayih” fakihler, 4. asır sonrasını ise çoğunlukla sadece tercih ehliyetine sahip olan müteahhirin fakihler şeklinde de değerlendirme yapılmıştır. Bk. Kınalızâde, “İstılâhâtü'l-mütedâvile”, Süleymaniye, Esad Efendi, no. 3652, vr. 111^a.

8 Tercümede esas aldığımız matbu eserin ve de Manisa İl Halk Kütüphanesi 45 Hk 2226/1 numaraya kayıtlı (vr.1^b) yazma nüshanın bu kısmında “أصحاب أبي يوسف ومحمد”, <http://pucl.princeton.edu/objects/Ov8380633> (vr.1^b) ve Ankara Milli Kütüphane, Tokat İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, dmb. 60 Hk 123/1 yazma (vr. 3^b) nüshalarda ise, “أصحاب أصحاب أبي يوسف ومحمد” tabiri geçiyor. Doğrusu son iki yazma nüshada kaydedilen ibaredir. Çünkü konunun devamında (1. şıkta) ismi zikredilen fakihlerin hiçbiri doğrudan Ebû Yûsuf veya İmâm Muhammed'in öğrencisi değildir. Kınalızâde burada “vâkıât” ve “fetâvâ” türü meselelerini daha çok Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed'in doğrudan öğrencileri değil, öğrencilerinin öğrencileri olan âlimlerin zikrettiğini belirtmek istemiştir. Ayrıca risalenin Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi, 22 Sel 6993/5 numaraya kayıtlı (vr. 152^a-154^b) nüshasında da “أصحاب أصحاب أبي يوسف ومحمد” tabiri geçmektedir.

İmâm Muhammed'in öğrencileri, örneğin Ebû Hafs el-Buhârî ve daha birçokları⁹ (örnek verilebilir).

Bu âlimlerin, kendilerine daha sonradan belirmiş olan delil ve sebeplerden ötürü, mezhep imamlarına muhalefet etmeleri, [bazen sonrakiler tarafından] ittifağa kabul edilmiştir.

Bize ulaştığına göre sözü edilen âlimlerin fetvalarının bir araya getirildiği ilk kitap fakih Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin *en-Nevâzil*¹⁰ adlı eseridir. Aynı şekilde *el-Uyûn*¹¹ da onun eseridir. Ebu'l-Leys fakihlerden kendilerine ulaştığı veya ulaşamadığı¹² meşâyih¹³ bir grubun fetva suretlerini, "Ebu'l-Kâsım'a şu durumdaki adam konusunda soru sorulmuş, o da şu şekilde cevap vermiştir", "Muhammed b. Seleme'ye şu adam hakkında soru sorulmuş, o da şöyle cevap vermiştir" şeklinde bir araya getirmiştir.¹⁴

Ebu'l-Leys'ten sonra gelen meşâyih, en-Nâtîfî'nin *Mecmû' u'n-nevâzil* ve *el-Vâkıât*'ı, Sadruşşehîd'in *el-Vâkıât*'ı gibi diğer *Fetâvâ* kitaplarını oluşturmuşlardır.

Daha sonra müteahhirîn ulemâ bu mesâili [zâhiru'r-rivâye, nâdiru'r-rivâye ve vâkıâtı] fetvalarında ve kitaplarında birbirinden ayırt etmeksizin karışık bir şe-

-
- 9 Matbu eser, Manisa İl halk ktb. ve elektronik nüshada "مثل ابي الحنفص البخاري و كثيرين", Ankara Milli Kütüphane, Tokat İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, dmb. 60 Hk 123/1 (4^e) Ktp'deki nüshada ise "مثل ابي الحنفص البخاري و (كثير / كثير؟) ابن نافع" şeklinde "kesirine" yerine "...İbn Nâfi"(?) ismi zikredilmektedir. Bu kişinin Mâlik b. Enes'in öğrencisi Ebû Muhammed Abdullah b. Nâfi es-Sâiğ el-Mahzûmî (ö.206/822) olma ihtimali de vardır. Nitekim İmâm Muhammed de Mâlik b. Enes'ten üç yıl kadar ders almıştır.
- 10 Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin *en-Nevâzil* adlı eseriyle ilgili geniş bilgi için bk. Eyyüp Said Kaya, *Nevâzil Literaturünün Doğuşu ve Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin Kitâbu'n-Nevâzil'i*, (İstanbul: MÜ SBE, Yüksek Lisans Tezi, 1996), s. 42 vd.
- 11 Ebu'l-Leys'in *Uyûnû'l-mesâil* adlı bu eserinde, Ebû Hanîfe ve talebelerinin zâhiru'r-rivâye dışında kalan görüşleri, yani nâdiru'r-rivâye meseleleri bir araya getirilmiştir. (Bk. İshak Yazıcı, "Semerkandî, Ebû'l-Leys", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), XXXVI, 474). Buna göre Semerkandî'nin *Hizânetü'l-fıkıh* adlı zâhiru'r-rivâye'ye dayanan eseri de dikkate alındığında, zâhir, nâdir ve fetâvâ türünün üçünde de eser kaleme almış olduğu ortaya çıkmaktadır.
- 12 "ve ulaşamadığı" (أو لم يدركهم) kısmı matbu eserde zikredilmezken, yazma nüshalarda zikredilmektedir.
- 13 Hanefî geleneğinde "Meşâyih" kavramı, Ebu Hanîfe'ye öğrencilik yapamamış/İmama yetişememiş olan belirli vasıftaki fakihler için kullanılmıştır. Bk. Bedir, *Buhara Hukuk Okulu*, s. 100, 186.
- 14 Ebu'l-Leys'in eserinde aktarmış olduğu fetva kalıbını tam cümle halinde şöyle örneklemek mümkündür: "سئل محمد بن سلمة عن رجل حلف ان لا يتزوج امرأة فوجه رجل امرأة بغير اذنه فبلغه فأجاز؟ قال لا يحنث" "ويجوز النكاح" (Bk. Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkandî, *el-Fetâvâ min ekâvili'l-meşâyih fi'l-ahkâmîş-şeriyye*, (Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1971), I, 267.

kilde derlemiştir. *Câmiu'l-Kâdihân*,¹⁵ *el-Hulâsa*¹⁶ adlı eserler ve diğerleri buna örnek teşkil etmektedir.

Kimi âlimler ise, Radıyyüddin es-Serahsî'nin *el-Muhîf*'inde olduğu gibi (bu üç mesâili) tasnif etmişlerdir.¹⁷ Nitekim es-Serahsî önce *Usûl* meselelerini, sonra *Nevâdir* ve peşinden de *Fetâvâ* mesâilini zikretmiştir.¹⁸ Ne de güzel yapmıştır.

Bil ki, el-Usûl/zâhiru'r-rivâye meselelerinden müteşekkil eserlerden birisi, Hâkim eş-Şehîd'in¹⁹ *el-Kâfî*'sidir. *el-Kâfî*, mezhebin görüşlerini aktarmada güvenilir bir eserdir.

el-Kâfî'yi meşâyih'ten bir grup şerh etmiştir. Şemsüleimme es-Serahsî,²⁰ -ki onun yazdığı şerhinin adı *Mebstûtü's-Serahsî*'dir- İmâm el-Kâdi el-İsbicâbî²¹ ve başkaları bunlardan bazılarıdır. Hâkim eş-Şehîd'in *el-Müntekâ*'sı da mezhebin (önemli) kitaplarındandır.²² Ancak bu eserde bazı nâdiru'r-rivâye meseleleri yer almaktadır. Bundan dolayı *el-Muhîf* müellifi Radıyyüddin es-Serahsî *el-Müntekâ*'yı "Nâdir rivâyetleri" zikrettikten sonra "*el-Müntekâ*" adı altında belirtmiştir. Günümüzde ise *el-Müntekâ* bulunmamaktadır.

- 15 Kâdihân'ın bu eseri İmâm Muhammed'in *el-Câmiu's-sagîr*'inin şerhi olan *Şerhu Câmiis-sagîr*'idir. Eserde metin ve şerh birbirinden ayırt edilmeyecek şekilde karışık olarak verilmiştir. (Bk. Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1581; Ahmet Özel, "Kâdihân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), XXIV, 123). Kâdihân'ın tam ismi Ebu'l-Mehâsin Fahrüddin Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendi el-Fergânî'dir (ö. 592/1196).
- 16 Burada müellifi belirtilmeden zikredilen *el-Hulâsa* adlı eser, Kâdihân'dan ders aldığı söylenen Hanefî fakîhi İftihârüddin Tâhir b. Ahmed b. Abdîrreşid el-Buhârî'ye (ö. 542/1147) ait *Hulâsati'ül-fetâvâ* olmalıdır. (Bk. M. Esat Kılıçer, "Buhârî, Tâhir b. Ahmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), VI, 376). Ayrıca yine Kâdihân'la aynı dönemde yaşamış Ebu'l-Kâsım Nâsîrüddin Muhammed b. Yûsuf b. Muhammed b. Ali el-Hüseynî el-Medenî es-Semerkindî'ye (ö. 556/1161) ait *el-Hulâsa* adlı bir eser bulunmakla beraber, bu daha çok *Halâsü'l-müftî fi'l-fürû* diye anılmaktadır. Bk. Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 717-718; Ahmet Özel, "Semerkandî, Muhammed b. Yûsuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), XXXVI, 479-480.
- 17 Kınalızâde'nin imada bulunduğu fakihlerden birisi de Burhâneddin (Burhânü's-Şeria) Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Buhârî el-Merginânî'dir (ö. 616/1219). Burhâneddin el-Buhârî de *Muhîtu'l-Burhânî* adlı eserinde vâkiât görüşleri zâhiru'r-rivâye ve nâdiru'r-rivâye görüşlerle kaynaştırmıştır. (bk. Murteza Bedir, *Buhara Hukuk Okulu*, s. 208). Ayrıca kimi yerde *Muhîtu'l-Burhânî* ile *Muhîtu'l-Serahsî*'nin karıştırıldığı da olmuştur. Şükrü Özen, "Serahsî, Radıyyüddin", XXXVI, 542-543.
- 18 Burada zikredilen eserlere ilaveten diğer nevâzil ve fetâvâ türü çalışmaların listesi için bk. Özel, "Hanefî Literatürünün Oluşumu", s. 367-369.
- 19 Ebu'l-Fazl Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Mervezî el-Belhi (ö. 334/945).
- 20 Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî (ö. 483/1090 [?])
- 21 Ebu Nasr Ahmed b. Mansur el-İsbicâbî el-Hanefî [ö. 480/1087]. *el-Kâfî* üzerine yazılan şerhlerle ilgili bk. Abdylmejit Sahatmammedov, *Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî'nin Devletler Hukuku İle İlgili Görüşleri*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), s. 48.
- 22 Hâkim eş-Şehîd'in *el-Kâfî*'si kadar şöhret bulamamış, hatta zamanla kaybolmuş olan bu eser hakkında Takıyyüddin et-Temîmî ve Kâtib Çelebi bazı nevâdir görüşleri de ihtiva ettiğini kaydederken, Abdülhay el-Leknevî zâhiru'r-rivâye görüşlerden meydana geldiğini söylemiştir. Bk. Beşir Gözübenli, "Hâkim eş-Şehîd" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), XV, 195-196.

Şunu da bil ki, İmâm Muhammed'den rivâyet edilen *el-Mebsût*²³ nüshaları çeşit çeşittir.²⁴ Bunların arasında en güvenilir olanı Ebû Süleymân el-Cûzcânî (kanalıyla gelen) *el-Mebsût*'tur.

Müteahhirîn ulemâ *el-Mebsût'u* şerh ettiler. Mesela, Hâherzâde²⁵ diye bilinen Şeyhü'l-İslâm Ebû Bekr'in *el-Mebsût'ul-Bekrî'si*, Şemsüleimme el-Halevânî, Sadruşşehîd ve diğerlerinin şerhleri buna örnek teşkil etmektedir. Aslında bunların *Mebsût*'ları (İmâm Muhammed'in *el-Mebsût*'unun üzerine yazılan) şerhtir. Nitekim *el-Câmiu's-sagîr'i* şerh eden âlimlerin -örneğin Fahru'l-İslâm el-Pezdevî,²⁶ Şeyhü'l-İslâm,²⁷ Kâdîhân ve diğerlerinin- yaptığı gibi *el-Mebsût* şârihleri de söz konusu eserlerini İmâm Muhammed'in *el-Mebsût*'undaki [ibârelerle] mezcederek telif etmişlerdir.

Bazen “Kâdîhân “*el-Câmiu's-sagîr*'de konu hakkında şöyle dedi” tabiri kullanılır. Burada “*el-Câmiu's-sagîr*'den kasıt, Kâdîhân'ın *el-Câmiu's-sagîr* şerhidir. Diğerleri de böyledir. Bunları öğren. Çünkü bunlar, *el-Hidâye*²⁸ ve diğer fıkıh kitaplarını mütalaa ederken bilmen gereken önemli konulardır.²⁹ En doğrusunu bilen Allah'tır.

23 *el-Mebsût*'un diğer ismi *el-Asl*'dir. Bk. Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 107.

24 İmâm Muhammed'in *el-Mebsût'u* üzerine yazılan şerh eserler için bk. Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1580-1582.

25 Tercümeğe esas aldığımız matbu eserde “Hâherzâde” (خواهر زاده) yerine “Cevâherzâde” (جواهر زاده) denilmiştir. Hâherzâde'nin tam ismi Ebû Bekr b. Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed el-Buhârî'dir (ö. 483/1090). Kâtip Çelebi, Hâherzâde'ye ait iki tane *el-Mebsût*'tan söz edildiğini belirtmiştir. Bk. Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1580.

26 Fahru'l-İslâm'ın tam adı Ebu'l-Hasen Ebu'l-Usr Ali b. Muhammed b. el-Hüseyin b. Abdilkerim el-Pezdevî'dir (ö. 482/1089).

27 Hanefî mezhebinde “Şeyhü'l-İslâm” lakabıyla bilinen birçok fakih bulunmaktadır. Hatta Kâtip Çelebi “eş-Şeyh” lakabıyla *el-Câmiu's-sagîr* üzerine şerh yazan birkaç âlimden bahsetmektedir. (*Keşfu'z-Zunûn*, I, 563). Ancak mezhepte “Şeyhü'l-İslâm” lakabı mutlak olarak kullanıldığında “Ali b. Muhammed b. İsmâil el-İsbicâbi es-Semerkândî” kastedilmektedir. (Bk. Muhyüddin Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Muhammed el-Kureşi, *Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâtü'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulvî, (Riyad: Dâru İhyâil-Kütübü'l-Arabiyye ve Dâru'l-Ulûm, 2. baskı, 1993), II, 591; IV, 403; Ayrıca bk. İlyas Kaplan, “Hanefî Mezhebinde Muteber Kaynaklar ve Mezhep İçi Tercihin İşleyişi”, (*İslam Hukuk Araştırmaları Dergisi*, sy. 18, 2011), s. 312). Buna göre Kınalızâde'nin “Şeyhü'l-İslâm” lakabından kasıt *Tabakâtü'l-Hanefiyye* adlı eserinde de (thk. Muhy Hilâl es-Serhân, Bağdat: Divânü'l-vakfî's-sünnî, 2005, II, 141-142) sözünü ettiği “Şeyhü'l-İslâm Ali b. Muhammed b. İsmâil el-İsbicâbi es-Semerkândî” olmalıdır. Fakat onun *el-Câmiu's-sagîr* üzerine şerh yazdığından bahsetmemektedir. Diğer taraftan *Keşfu'z-Zunûn*'da “el-İsbicâbi” nisbeli “el-İmâm Ebû Nasr Ahmet b. Mansûr'un (ö. 500/1107) *el-Câmiu's-sagîr* şârihlerinden olduğu belirtilmektedir. (Bk. Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 563).

28 Eser Henefî fakihî Burhâneddin el-Merginânî'ye ait *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedâ'*dir.

29 “Çünkü bunlar, *el-Hidâye* ... konulardır” (فانه من اللوازم المهمة في مطالعة الهداية وفي غيره/ها من الكتب) cümlesi matbu eserde değil de, <http://publ.princeton.edu/objects/0v8380633> elektronik yazma nüshasında geçmektedir.

SONUÇ

Hayatı boyunca farklı yerlerde medrese müderrisliği, kadılık gibi önemli görevlerde bulunmuş olan Kınalızâde Ali Çelebi fıkıh, akaid, tefsir, ahlak ve edebiyat gibi birçok alanda onlarca eser telif etmiş Osmanlı âlimidir. Türkçe, Arapça ve Farsçaya ileri derecede hâkim olan Kınalızâde, söz konusu dillerde eserler telif etmiş, müstakil eserlerden ziyade ağırlıklı olarak risâle, hâşiye ve talikât türü kitaplar kaleme almıştır. Ancak Kınalızâde'nin günümüze kadar ulaşan eserlerinin çoğu yazma halinde olup, bunlardan bir kısmı matbu hale getirilebilmiştir. Tabakât türü eserler de kaleme alan Kınalızâde, bu alanda ikisi risale olmak üzere üç ayrı eser miras bırakmıştır. Kendisinin çalışma konumuz olan *Risâle fî beyâni'l-istîlâhâtî'l-mütedâvilât fî kütübi'l-fıkh* adlı risalesi de tabakât türü bir eser olup, risalede Hanefî fakihlerin mesailerinin, gerek fikhî içtihatlar gerekse eserler bakımından üç kategoride dercelendirildiği görülmektedir. Onlar da Zâhiru'r-rivâye: temel-kurucu içtihatlar ve eserler; Nâdiru'r-rivâye: yardımcı kurucu içtihatlar ve eserler; el-Fetâvâ ve el-Vâkıât: boşluk doldurucu içtihatlar ve eserler şeklinde sınıflandırılmıştır.

Kınalızâde'nin mezkûr risalesi yeteri kadar araştırma konusu yapılmamış olması dolayısıyla, güncel biyografi ve edebiyat çalışmalarının kaynakları arasında pek yer alamamıştır. Bu sebeple hacmi küçük ama önemi haiz olan risalenin kapsamlı bir şekilde incelenerek ilim camiasına kazandırılması önem arz etmiştir. Bu bağlamda çalışmamızda, risale hakkında şekil ve muhteva özellikleri ile ilgili söz konusu bilgiler yanında ayrıca şu hususlar da işlenmeye çalışılmıştır:

1) Kınalızâde'nin hayatıyla ilgili bilgi verildikten sonra, kendisinin eserlerinden de söz edilmiştir. Eserlerinin bir kısmı bazı çalışmalarda zikredilirken, diğer bazıları başka çalışmalarda belirtilmiştir. Dolayısıyla müellifin eserleri ismen de olsa bir arada topluca belirtilmeye çalışılmıştır. Bu arada Kınalızâde'ye atfedilen eserlerin kendisine aidiyetinin tam olarak tespiti için, daha incelenmemiş olan yazma nüshalarının ayrıca bir çalışması yapılarak ortaya konulmasının gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışmada Kınalızâde'ye atfedilen eserlerinden bazıları aynı eserin değişik adla adlandırılmasından dolayı farklı bir eseri olarak kaydedildiği hususu da mevzu bahis edilmiştir.

2) Araştırdığımız kadarıyla Kınalızâde'nin risalesinin Arapça metni, Temimî'nin *Tabakâtü's-seniyye*'sinin mukaddimesi hariç tutulursa müstakil bir çalışma olarak yayımlanmamıştır. Bundan dolayı risalenin *Tabakâtü's-seniyye*'deki metniyle bazı nüshaları karşılaştırılarak müstakil metin şeklinde yeniden yayımlanmış, böylece bir yandan metnin sağlaması yapılırken, risalenin matbu nüshasıyla yazma nüshalarında var olan farklılıklara dikkat çekilmiştir. Ayrıca yine tarafımızdan Arapça metne hareketler konurken, bir de konu başlıkları eklenmiştir.

3) Risalenin Arapça metninde birçok fakihten, eserlerinden ve bazı fihhi kavramlardan söz edilmiştir. Metnin Türkçe çevirisi yapılırken fakihlerin ve eserlerinin tam ismi, bazı kavramların izahı verilmeye çalışılmıştır. Ayrıca çevrinin anlaşılması hususunda ihtiyaç duyuldukları dipnotta bazı açıklayıcı bilgilere de yer verilmiştir.

4) Son olarak da risalede adı geçen yirmi dokuz eser, müellifleri ile beraber bir tablo içerisinde belirtilmiştir. Tabloda yer alan eserler, Kınalızâde'nin risalesinde gözettiği sıraya göre oluşturulmuştur.

EK: Kınalızâde'nin *Risâle fi beyâni'l-ıstılâhâti'l-mütedâvilât fi kütübi'l-fıkh* adlı risalesinde zikri geçen eserleri şema halinde şu şekilde belirtmek mümkündür:

Zâhiru'r-rivâye				
<i>el-Mebsût</i> (M. eş-Şeybânî)	<i>ez-Ziyâdât</i> (M. eş-Şeybânî)	<i>el-Câmiu's-sağır</i> (M. eş-Şeybânî)	<i>el-Câmiu'l-kebir</i> (M. eş-Şeybânî)	<i>es-Siyer</i> (M. eş-Şeybânî)

Nâdiru'r-rivâye								
<i>el-Keysâniyyât</i> (M. eş-Şeybânî)	<i>el-Hârûniyyât</i> (M. eş-Şeybânî)	<i>el-Cürcâniyyât</i> (M. eş-Şeybânî)	<i>er-Rakkıyyât</i> (M. eş-Şeybânî)	<i>el-Mücerred</i> (Hasan b. Ziyâd)	<i>el-Emâli</i> (Ebû Yusuf)	<i>Nevâdiru'l-mesâil</i> İbn Semâa	<i>Nevâdiru Muallâ</i> Muallâ b. Mansûr	<i>Ebu'l-Uyûn es-Semerkan dî</i>

Fetâvâ ve Vâkiât		
<i>en-Nevâzil</i> Ebu'l-Leys es-Semerkan dî	<i>Mecmû'û'n-nevâzil ve el-Vâkiât</i> en-Nâtrîfi	<i>el-Vâkiât</i> Sadruşşehid

Zâhiru'r-rivâye, Nâdiru'r-rivâye, Fetâvâ ve Vâkiât'ı bir araya getiren kitaplar			
<i>Câmiu'l-Kâdîhân</i> Kâdîhân	<i>el-Hulâsa</i> [Tâhir b. Ahmed el-Buhârî]	<i>el-Muhît</i> Radiyyüddîn es-Serahsî	<i>el-Münteka</i> (z. riv. ve n. riv konuları) Hâkim eş-Şehid

İmam Muhammed'in Zâhiru'r-rivâye'si üzerine doğrudan ve dolaylı yazılan eserler							
<i>el-Kâfi</i> Hâkim eş-Şehid	<i>Mebûtu's-Serahsî</i> (<i>el-Kâfi şerhi</i>) Şemsüleime es-Serahsî	[<i>Şerhu'l-Kâfi</i>] Ahmed b. Mansur el-İsbicâbî	<i>Şerh alâ Câmi's-sagır</i> Ahmed b. Mansur el-İsbicâbî	<i>Mebûtu'l-Bekrî</i> (İ. Muhammed'in <i>Mebûtu'unun şerhi</i>) Ebû Bekir Hâherzâde	<i>Şerh alâ Câmi's-sagır</i> Ali b. Muhammed el-Pezdevî	<i>Şerh alâ Câmi's-sagır</i> Ali b. Muhammed el-İsbicâbî	<i>Şerh alâ Câmi's-sagır</i> Kâdîhân

Kaynakça

- Aksoy, Hasan, "Kınalızâde Ali Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: 2002, XXV, 416-417.
- Aksoy, Hasan, "Kınalızâde Ali Efendi (Çelebi)'nin İlmi Şahsiyeti ve Eserleri", *Uluslararası Kınalızâde Ailesi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, (2014), 75-83.
- Aksoy, "Kınalızâde Ali Çelebi ve Mülemma' Na'tı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (sy. 5-6, 1987-1988), İstanbul, 1993, 125-144.
- Atâyi, Nev'izâde, *Hadâ'iku'l-hakâik fi tekmeleti's-Şakâ'ik/Nev'izâde Atâyi'nin Şakâ'ik Zeyli*, haz. Suat Do-nuk, I-II, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Başkanlığı, 2017.
- Aydınlı, Abdullah, "İmlâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: 2000, XXII, 225-226.
- Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin Esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*, I-II, Beyrut: Dâru İhyâü't-Türâsi'l-Arabiyy, 1955.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, haz. Yusuf İhsan Genç vdğ., İstanbul: Başbakanlık Basımevi, 3. Baskı, 2010.
- Bedir, Murteza, *Buhara Hukuk Okulu Vakıf Hukuku Bağlamında X-XIII. Yüzyıl Orta Asya Hanefi Hukuku Üzerine Bir İnceleme*, Ankara: İSAM Yayınları, 2014.
- Brockelmann, Carl. *Geschichte der Arabischen Litteratur*, I-II, Leiden, 1943-1949.
- Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen, I-II, İstanbul: Meral Yayınları, t.s.
- Büyükbâş, Nazım, "Hanefi Tabakât Kitapları Arasında Kınalızâde'nin Tabakâtü'l-Hanefiyye'sinin Yeri", *Bilimname Düşünce Platformu*, XXVIII, 2015/1, 247-262.
- Çeker, Huzeyfe, *Hanefi Mezhebinde Biyografi Geleneği*, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Kültür Yayınları: 39, 2018.
- Çelebi Kâtip, Mustafa b. Abdillâh, *Keşfu'z-zunûn an esâmî'l-kütüb ve'l-funûn*, thk. Muhammet Şerefeddin Yaltkaya, I-II, İstanbul: Dâru İhyâit-Türâi'l-Arabi, t.s.
- Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötügen Neşriyat, 12. Basım, 2015.
- Gözübenli, Beşir, "Hâkim eş-Şehid", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: 1997, XV, 195-196.
- Çetintürk, Fatih, "İspartalı Bir Eğitimci: Kınalızâde Ali Efendi", *Kınalızâde Ali Efendi'nin Ahlâk-ı Alâ'i Üzerine Okumalar*, Ankara: Pegem Akademi, (2015), 2-5.
- Ençakar, Orhan, "Bir Mezhebin Yitik Kültürü: Hanefi Mezhebi Nevâdir Literatürü", *İslam Araştırmaları Dergisi*, c. 44, sy. 44, İstanbul, (2020), 1-36.
- Ergun, Sadeddin Nüzhet, *Türk Şairleri*, I-III, İstanbul: Bozkurt Matbaası, 1936.
- İbn Âbidin, *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerhi Tenviri'l-ebşâr*, I-XIII, Riyad: Dâru âlemi'l-kütüb, 2003.
- Kallek, Cengiz, "İbn Semâa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: 1999. XX, 313-314.
- Kaplan, İlyas, "Hanefi Mezhebinde Muteber Kaynaklar ve Mezhep İçi Tercihin İşleyişi", *İslam Hukuk Araştırmaları Dergisi*, sy. 18, Konya: (2011), 311-325.
- Kaya, Eyyüp Said, "Muallâ b. Mansûr", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: 2005, XXX, 309.
- Kaya, Eyyüp Said, "Nâdirü'r-rivâye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: 2006, XXXII, 278-280.
- Kaya, Eyyüp Said, *Nevazil Literatürünün Doğuşu ve Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin Kitâbu'n-Nevazil'i*, Yüksek lisans tezi, İstanbul: MÜ SBE, 1996.
- Kaya, Eyyüp Said, "Nevâzil", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: 2007, XXXIII, 34-35.
- Kaya, Eyyüp Said, "Zâhirü'r-rivâye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: 2013, XLIV, 101-102.
- Kılıçer, M. Esat, "Buhâri, Tâhir b. Ahmed", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: 1992, VI, 376.
- Kınalızâde, Ali Çelebi b. Emrullah, *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, thk. Muhyî Hilâl es-Serhân, I-III. Bağdat: Dîvânü'l-Vakfi's-Sünnî, 1426/2005.

- Kınalızâde, *Risâle fî beyâni'l-istilâhâtî'l-mütedâvilât fî kütübî'l-fikh*, Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi, 22 Sel. 6993/5, vr. 152^a-154^b.
- Kınalızâde, *Risâle fî beyâni'l-istilâhâtî'l-mütedâvilât fî kütübî'l-fikh*, <http://publ.princeton.edu/objects/0v8380633> (erişim tarihi: 11.07.2018).
- Kınalızâde, *Risâle fî istilâhâtî'l-mütedâvile fî kesbi'l-fikh*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 2226/1, vr. 1^a-2^a.
- Kınalızâde, *Risâle fî tabakâtî'l-mesâil*, Ankara Milli Kütüphane, Tokat İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 60 Hk 123/1, vr. 3^b-4^a.
- Kınalızâde, *Risâle fî tabakâtî'l-mesâil*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 3652, vr. 110^b-111^a.
- Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, Haz. Mustafa Koç, İstanbul: Klasik Yayınları, 2007.
- Kureşî, Muhyiddin Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Muhammed, *Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâtî'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, I-V, Riyad: Dâr-ı İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye ve Dâru'l-Ulûm bî'r-Riyad, 2. baskı, 1993.
- Leknevî, Muhammed Abdülhay, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, thk. Muhammed Bedreddin Ebû Firâs en-Nuâsi, Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Marife, t.s.
- Leknevî, *Şerhu'l-Vikâye ma'a hâşiyetihî Umdeti'r-riâye*, b.y: Matbatü'l-Yüsufî, 1326.
- Müellifi meçhul, *Câmiu'l-mebânî şerh Şerhi Fıkhî'l-Keydânî*, nşr. Hüseyinof vereseleri, Kazan: Umid yayınevi, 1912.
- Oktay, Ayşe Sıdika, "Kınalızâde Ali Efendi'nin Hayatı ve Ahlâk-ı Alâî İsimli Eseri", *Divan*, İlmi Araştırmalar, I, 7/12, (2001), 185-233.
- Korkmaz, Ömer - Kayapınar, Hasan, "İstilah/Kavram Risalelerinin İslam Hukuku Metinlerini Anlamada Önemi: Kınalızâde Ali Çelebi Örneği", *Beşeri ve Sosyal Bilimler Uluslararası 2. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi Bildiri Kitabı*, Nisan 20-23, İstanbul, (2017), 287-291.
- Özel, Ahmet, "Hanefî Literatürünün Oluşumu", *İmâm-ı Azam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi*, [Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri], KURAV, Mudanya/Bursa: (16-19 Ekim 2003), 361-367.
- Özel, Ahmet, "Semerkandî, Muhammed b. Yüsuf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: 2009, XXXVI, 479-480.
- Özel, Ahmet, "Kâdihân", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: 2001, XXIV, 123.
- Özel, Ahmet, "Kadri Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: 2001, XXIV, 140-141.
- Özen, Şükrü, "Serahsî, Radiyyüddin", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: 2009, XXXVI, 542-544.
- Sahatmammedov, Abdylmejit, *Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî'nin Devletler Hukuku İle İlgili Görüşleri*, Doktora tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed, *el-Fetâvâ min ekâvili'l-meşâyih fi'l-ahkâmiş-şeriyye*, I-II, Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1971.
- Serahsî, Ebû Sehl Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed, *Kitâbu'l-Mebsût*, I-XXXI, Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Marife, t.s.
- Ta' me, Sâir Hamîd, "el-Mesâilü'l-fikhiyyetü'l-vâride fî Kitâbi tabakâtî'l-Hanefiyye li'bni'l-Hinnâî", *Mecelle Surra Men Raa*, c. 11, sy. 40, Irak-Samarra, (2015), 160-195.
- Taşköprüzâde, *Tabakâtu'l-Hanefiyye*, thk. Ahmet Nile, Musul: ez-Zehrâu'l-Hadîse Yayinevi, 2. baskı, 1961.
- Temimî, Takıyyüddin b. Abdilkâdir ed-Dârî el-Gazzî el-Misrî, *eş-Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, I-IV, Kahire, 1980-1989.
- Uğur, Seyit Mehmet, "Abdülganî b. İsmail en-Nablusî'nin 'el-Cevâbü's-şerif li'l-hazreti's-şerife fî enne mezhebe Ebî Yüsuf ve Muhammed hüve mezhebü Ebî Hanîfe' İsimli Risalesinin Tahkik ve Tahlili", *İslam Hukuk Araştırmaları Dergisi*, sy. 29, Konya, (2017), 601-663.
- Uleymî, Abdurrahmân b. Muhammed, *ed-Dürrü'l-münaddad fî ashâbi'l-İmâm Ahmed*, thk., Abdurrahman b. Süleyman, I-II, Kahire: Matbaatü'l-Medenî, 1992.
- Yazıcı, İshak, "Semerkandî, Ebû'l-Leys", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: 2009, XXXVI, 474.